

MAGYAR NYELVŐR

144. ÉVF. * 2020. OKTÓBER–DECEMBER * 4. SZÁM

A nyelvtudomány műhelyéből

A magyar nyelv 1. személyeket jelölő morfémái¹

1. Bevezetés

Az utóbbi hónapokban a magyar személyvégződések keletkezésével és történetével foglalatokodtam. Óriási szakirodalom tanulmányozása révén és uralisztikai ismereteimre támaszkodva arra a következtetésre jutottam, hogy a több mint száz esztendőre visszatekintő vizsgálatok eredményeit felül kell vizsgálni. Ezenközben több alkalommal is segítséget kértem nyelvtörténészeinktől.

Ez alkalommal az 1. személyeket veszem górcső alá. Most is – előző cikkeimhez hasonlóan – meglehetősen bőséges idézetekkel kívánom megkönnyíteni az olvasó tájékozódását abban a tekintetben, milyen nézeteket bírálok, és melyeket tudtam gyümölcsötetni saját megoldásai javaslataim megformálásakor.

Már több dolgozatom született e témakörben, most az 1. személyek tanulmányozásával zárul le e sorozatomat. Szándékom szerint majd monográfiában foglalom össze, mire jutottam.

2. Egyes számú 1. személyű végződések

-m

Ennek a személyvégződésnek a története a legegyszerűbb. Mind igeragként, mind birtokos személyjelként funkcionál. Anyanyelvünkben (és több rokon nyelvben is) azonos e kettő hangalakja, de eredendően nem ez volt a helyzet, hanem az enklitizálódott, majd agglutinálódott személyes névmás szintaktikai funkciójának megfelelően volt megformálva, vagyis az alanyra utaló (1. és 2. személyű) igei személyrag forrása a nominatívuszi személyes névmás, a tárgyat jelölő (3. személyű tárgyra utalóé) az akkuzatívuszagos személyes vagy mutató névmás, a birtokra mutatóé a genitívuszagos személyes névmás volt (erről lásd Honti 1995: 61; vö. még Honti 1996), tehát például *ñele-mš (> fi. *niele-n*) 'nyelek', *ñele-sšt > ma. *nyeli*, *käte-mšn (> fi. *käte-ni* ~ ma. *kezem*, **šil'ke-* 'köp': **šil'ke-mš* (> fi. *sylje-n*) 'köpök', **šil'ke-sšt* 'köpi', **šil'ke* 'köpet': **šil'ke-mšn* (> fi. *sylke-ni*) 'köpetem'. E magyar

¹ Lektoraim igen alaposan elolvasták dolgozatomat, amit hálásan megköszönök; több olyan megjegyzést tettek, amelyeket figyelembe vettem írásom végső megformálása során.

morféma létrejötte és története annyira problémamentes, hogy Benkő (1980: 235–7) szót sem vesztegetett rá, egyébként vö. pl. TMNy 593, 708; NyH⁷ 117–8, 120–1; Hajdú 1966: 131, 140–1, 1973: 131, 140–1; Rédei 1962: 422; E. Abaffy 1991b: 132–3.

-k

Származtatási kísérletek

Már a magyar nyelvtörténet és az összehasonlító finnugrisztika-uralisztika kezdetén keresgélni kezdték a ma. Sg1. -k végződés esetleges rokonságát. Talán ez a szuffixum érdemelte meg leginkább a figyelmet, hiszen még a leghalványabb gyanúja sem merülhetett föl annak, hogy személyre utaló funkciója ellenére összefüggésbe lenne hozható a személyvégzések természetes forrásával, a személyes névmások kategóriájával. Amint a következőkből kiderül, eddig kilenc – egymással olykor alig szétbogozható módon összefonódó – megoldási javaslat került be a szakirodalomba, én pedig a dolgozat végén a tizediket terjesztem elő.

1. Rokon nyelvi tagadó igék személyragja

Budenz (UA 333–5) a következő szuffixumokat vélte etimológiai rokonságban lévőnek: Sg1. ma. (praesens) -k ~ (a tagadó ige ragozásában:) Sg1. zürj. (praesens) o-g, (praeteritum) e-g, i-g, votj. (praesens) u-g, Sg3./Pl3. cser. o-g, o-k, a-k. Magyarázatul ezt találjuk nála: „Ezen egy. 1. ragalakok (magy. -k, zürj. votj. -g) sehogy sem vihetők vissza az 1. szem. eredeti jellemzőjére, az -m-re; – ezért a -k, -g-ben csak segédragot láthatunk, mely mellett a természetesen valaha megvolt tkpi személymutató *m* lappangásba jutott. Csak az a kérdés, vajjon a *k* (*g*) nyomatékösítő az eredeti teljes alakban előtte állt-e a személymutató *m*-nek vagy utána? vagyis -*k-m* volt-e vagy -*m-k*?” (i. m. 334). Hasonlóképpen ítélte meg a cseremiszi személyjelölő mibenlétét is: „Egyszerű 3. személyrag a cser.-ben -žo, -že (-š), több. -št – s ennek a nyomatékösítő *k* mellett megmaradt volna nyoma (-šk, -kš); ezért a tagadó 3. szem. *og* (*ok*), *ak*-ban csak 3. szem. értékű csupa tőalakhoz járulhatott a *k* (*o-k*, *a-k*)” (i. m. 335). A permi nyelvek végződése kapcsán nyomatékösítő elemben vélte megtalálni a forrást: „még számba kell venni, hogy hogy a vogul a különálló szem. névmást is -*k* képzővel nyomatékösítja: vogK. *amk* 'magam', *nak* 'magad', *tak* 'maga', több. *mank*, *nank*, *tank*, vogB. *ämki*, *näñk* stb.” (i. m. 334).

Simonyi (TMNy 594–5) egyetértőleg hivatkozik az UA-ra, és alighanem rokonítja a magyar *engem*, *téged* névmási alakok *g*-jét is a vogul nyomatékösítő *k*-val („vö.”), majd valamivel később az osztjákban is találni vélt ilyen nyomatékösítő elemet: „Von den beiden Endungen der ersten Person, -*k* und -*m*, ist unbedingt -*m* die ursprünglichere Personalendung, da die verwandten Sprachen alle -*m* oder daraus entwickelte -*n* haben. Hingegen finden wie kaum etwas, was sich dem ung. -*k* vergleichen lässt: bloss im Syrjänischen und Wotjakischen lautet die 1. Person des negativen Zeitwortes o-g, u-g (finn. e-n), und im Ostjakischen gibt es eine emphatische Form de 1. Person mit einem enklitischen -*kə*: *manlem-kə* 'fürwahr

ich gehe', *ollem-kə* 'ja ich bin'...' (Simonyi 1907: 349–50; kiemelés az eredetiben, H. L.).

B. Lőrinczy (1953: 129–30) joggal elvetette azt, hogy a magyar Sg1. *-k* végződésnek köze lehetne a tagadó ige cseremisiz *-k* és a permi *-k*, *-g* végződéséhez.

2. Magyar *-k* ~ szelkup *-k/-ŋ*

Azt hiszem, a legnagyobb irodalma annak van, hogy ezt az igeragunkat a szelkup Sg1. személyű igeraggal tekintették azonosnak, vagyis ősi eredetűnek. A szelkupban a Sg1. végződése *-k*, amely *-ŋ*-nel váltakozik, például *szelk. Ta ilak* 'я живу' (Kuznecova et al. 1980: 236) ~ egyéb déli(?) nyelvjárás *ilanŋ* 'élek' (Hajdú 1982: 206).

Simonyi kérdés formájában fogalmazta meg ennek az elemnek a magyar szuffixummal való rokonságát: „Budenz adatai mellé a magunk részéről csak egyet említünk, még pedig az ugor nyelveknek² távolabbi rokonságából, a *s z a m o j é d* nyelvekből. Ezekben, s jelesen az osztják-szamojéd nyelvben,³ az egyes első személynek *-k* és *-ñ* (*-ŋ*) a ragja, s kérdés, nem jutunk-e ezen a nyomon olyan feltevéshez, mely szerint az első személynek már ősrégi időkben kétféle ragja volt s talán meghatározott használatbeli különbséggel, mely a mi nyelvünkben máig fentartotta magát az iktelen és ikés, illetőleg cselekvő és reflexiv functio megkülönböztetésében?” (TMNy 595; kiemelés az eredetiben, H. L.).

Collinder kételkedett a magyar és a szelkup végződés rokonságában, de mégis említésre méltónak tartotta: „It is problematic whether the hu and the sk endings have anything to do with each other. hu *-k* may have developed from **-kmi*. The *-m* that occurs in the prs of the *ik*-conjugation, e. g. *eszem*, I eat, is no doubt identical with the Px1sg” (Collinder 1960: 309). Talán Budenz (UA 334) magyarázata áll ennek a rekonstrukciónak a hátterében. De tudni kell, hogy „[a] Collinder (CompGr. 309) által a magyar *-k* személyrag esetleges megfelelőjéül említett szelkup *-k* (*-ŋ*) ragnak semmi köze sincs a magyar személyraghoz” (Rédei 1962: 428).

Hajdú szerint „A *-k* Vx1Sg finnugor háttere végeredményben felderítetlen, és ugyanezt mondhatjuk még több, nem névmási eredetű igei személyragunkról is” (Hajdú 1973: 144). Katzschmann (1977: 137) kissé kelleetlenül vette tudomásul, hogy Hajdú lényegében elutasította a magyar és a szelkup szuffixum rokonságát, de szorinte: „Dies schließt Interferenz Substrat-, Adstrat- und sonstige Erscheinungen... nicht aus.” Ezt az ötletét megtámogatandó furcsa hangtörténeti magyarázatokkal játszadozva kísérletezett (Katzschmann 1977: 137–8).

Ismereteim szerint Helimskij (1982: 82–3) volt a leglelkesebb híve annak, hogy a magyar és a szelkup személyjelölő rokonságban áll, és közös alapnyelvi forrásra megy vissza. Szerinte összetartozhatnak a ma. *-k*, a zürj. *og*, *eg*, *votj. ug -g-*je és a szelk. *-k*.

Künnap (2007: 83, 87; 2008: 190–1) azonban határozottan elhárította, hogy a ma. *-k* (Sg1. *-k*, Sg3. *-ik*) és a szelk. *-k*, *-ŋ* közös örökség lenne. „I n c o n c l u s i o n . [Bekezdés] In the case of Uralic verbal personal (*)*k*-markers we can probably come across very little etymologically common suffix-material inherent to all the Uralic

² Értsd: a finnugor nyelveknek.

³ A szelkupban.

language group and at times they may prove to be of Altaic origin altogether... [Bekezdés]... in Mari, Komi and Udmurt *k* occurs only in negative verbs and these negative auxiliary verbs may descend from Altaic languages; in Selkup there was possibly a genuine *η instead of *k” (Künnap 2007: 87). „In the given case there is no reason to speak about any etymological correspondence between Samoyedic and Hungarian languages if the supposition about the common Samoyedic personal inflection *-*k* is erroneous (see Künnap 2007)” (Künnap 2008: 190–1). Rédei (1962: 428; 1989: 201) sem fogadta el azt a feltevést, hogy a magyar és a szelkup igeragnak etimológiailag köze lehetne egymáshoz.

Legutóbb a Pusztay (2020: 200) által – kellő szakirodalmi tájékozottság híján – megírt cikkben merült föl a ma. -*k* és a szelk. -*k* közös eredetének hamvába holt ötlete.

3. A -*k* igerag nyomatékosító elem volt

Ezt az álláspontot képviselte Simonyi (TMNy. 594–5, 1907: 349–50), Szinnyei (NyH⁷ 121) a vogul személyes névmási nyomatékosítóval veti egybe, de – ha nem tévedek –, tulajdonképpen már Budenznél (UA 334) is fölmerült ez az ötlet „segédrag” megnevezéssel.

Mészöly (1942: 108) is nyomatékosító -*k* elemből magyarázta ezen igeragunkat, bár ennek forrásaként kicsinyítő funkciójú elemet jelölt meg, ez pedig Pais (1931) ötletével rokonítható (ezt lásd a *Megjegyzések* 5. pontjában).

4. A -*k* igerag a többes -*k*-ból ered

Többek szerint a Sg1. és a Pl1. személyű jelen idejű igealakok homofón formák voltak, majd a hangváltozás folytán jött létre a funkcionális elkülönülés, az *én várok* (< *én várúk*) a többes 1. személyű *mi várúk*-ból lett úgy, mint a francia nyelvjárási *je sommes* (< *je suis* ’vagyok’ × *nous sommes* ’vagyunk’), vagyis átértékelődéssel.

Horger az „atyja” ennek a magyarázatnak: „A *várjuk*, *kérjük* alaknak... mai segédeszközeinkkel megállapítható legrégebb alakja *várúk*, *kérük* volt. Ennek *k*-ja egészen bizonyosan azonos a -*k* többesjellel, a megelőző *u*, *ü* pedig alig lehet egyéb, mint az igének eredeti tövégi magánhangzója; személyre mutató elemnek semmi nyoma ez igealakon” (Horger 1926: 180; lásd még 180–2, 185; 1931: 10, 63). Majd Gombocz (1930: 12; 1938: 136) népszerűsítette ezt az ötletet. Ezt az ötletet megtámasztandó Gombocz (i. h.) is hivatkozott arra, hogy francia nyelvjárásokban járja például a *je sommes* ’je suis’ jelentésben.

Többen hajlottak arra, hogy elfogadják ezt az elképzelést reálisnak. Papp (1950: 15, 27) is szimpatizált vele, és nagyon óvatosan pozitívan nyilatkoztak róla a következők is: B. Lőrinczy (1953: 129–30), Hajdú (1973: 144), Rédei (1962: 427–8, de később – Rédei 1989: 201 – mintha visszakozott volna); ezt is elfogadhatónak tartotta Majtinskaja (1979: 74–5). Rédei pártoló vélekedését azért idézem, mert állítólagos rokon nyelvi párhuzamokkal igyekezett igazolni ezt a feltevést: „az alanyi ragozás -*k* személyragja többes számi első személyű funkcióból értékelődött át egyes számivá, megegyezik Gombocz felfogásával (vö. UngJb. X, 11; l. még Papp

István: MNy. XLVI, 15–27; – másképpen: Pais: MNy. XXVII, 142; Juhász: MNy. XXXV, 282);⁴ e rag kifejlődésére vonatkozó magyarázatom azonban eltér az övétől” (Rédei 1962: 428). Ezt a magyarázatot egyéb rokon nyelvekbeli (osztják és finn) párhuzamokkal igyekezett megerősíteni, de téves ez az utalás (lásd a *Megjegyzések* 4. pontjában).

Benkő részletesen elemezte ennek a feltevésnek a valószínűségét – bár nem említette meg név szerint minden hivatkozást: az egyik magyarázat „a többes *-k* jellel azonosítja ragunkat, a többes szám 1. személyének korábbi *aduk*, *kérük* formájából való átértékelődéssel... E magyarázat körül azonban igen súlyos bajok vannak, melyek sorozatából csak néhányat említek. Az *aduk*, *kérük* típusú alakok... a tárgyas igeragozási rendszer tagjai. Az a felmerülhető ellenvetés, hogy a többes szám 1. személyből egyes szám 1. személybe való átmenetel még a két ragozási rendszer szétválása előtt történhetett meg, nem túl nyomós, hiszen az egyes szám 1. személyben – egész igeragozási rendszerünk és rokon nyelvi előzményei alapján – az *-m* személyrag az ősi elem, a *-k* ehhez csak utólagos, mindmáig előnyomuló járulék, s mi sem bizonyítja, hogy az alanyi és a tárgyas igeragozás szétválása későbbi, mint a *-k*-nak az egyes számba való behatolása. – Nem lehet továbbá számításán kívül hagyni, hogy a kétségtől eredetibb *aduk*, *kérük* típusú többes 1. személyű igealakok a nyelvtérület igen nagy részén mindmáig megmaradtak..., ahol is a többes *-k* egyes számba való átvitele súlyos értelmi zavarokat eredményezett volna, holott a nyelv, illetőleg a nyelvhasználók ezt éppen elkerülni szokták. Mivel a *-k* személyragot az egyes szám 1. személyben már legkorábbi szövegelemleink is tartalmazzák, az átértékelődés ennél korábbi kellett volna, hogy legyen; ekkor viszont, sőt még az ómagyarban is a későbbi–mai nyelvjárási *aduk*, *kérük*-féle többes 1. személyű formák *adok*, *kérek* (~ *kérok*) alakúak lehettek; többek között ezért is kapott a *j* behatolása (*adjuk*, *kérjük*) oly könnyű teret a többes 1. személyben. Az átértékelődéssel bekövetkező egybeesés értelmi zavarait tehát mai különbségekre hivatkozva nem lehet mellőzhetőnek tekinteni. – Nem meggyőzők a *-k* személyrag többes számból egyes számba való átértékelődésének funkcionális tényezői sem. Például az általános alanyra való hivatkozások éppen az egyes szám 1. személyében nem lehetnek helytállóak, hiszen az általános alanyt ez a személy nem szokta kifejezni... A társas tudat vagy éppen a plurális majestatis problematikájának ide vonása meg pszichológiai, szociológiai és kronológiai okokból részben bizonyíthatatlan, részben abszurd” (Benkő 1980: 236).

Forchheimer közlése is ellene szól a Horger-féle magyarázati kísérletnek: „Although quite a number of languages lack formal number, while the plural in others has all signs of being a recent development, idioms without an expression for 'we' are extremely rare. Though I have found several languages where the word for 'I' can also serve to express 'we', they all possess, besides that, a word for 'we'” (Forchheimer 1953: 12).

5. A *-k* személyrag azonos a *-k* névszóképzővel

Ez eredetileg Pais (1931) magyarázata: a *-k* árnyalat- vagy deminutív képző. Ezt elfogadta Juhász (1939: 282), Sámson (1951: 229–34), Berrár (1957: 50, 53, 1967:

⁴ Gombocz 1930: 11, 1938: 136–7; Papp 1950: 15–27; Pais 1931: 142; Juhász 1939: 282.

418), kételkedve valószínűnek tekintette B. Lőrinczy (1953: 129–31), aggályoskodva szólt róla Bárczi (1982: 87–8, 1990: 29), pártolta Rédei (1989: 201); Majtinskaja (1979: 74–75) pedig Berrár nyomán ezt is elfogadhatónak tartotta.

Ennek az ötletnek a részletes ismertetése Juhásztól származik. „Pais... az *adok*, *kérék*-félék *-k* ragjáról is azt mondja, hogy »igenév-, illetőleg eredetében árnyalatképzős formára mehet vissza.« Ő is többek között idézi a *rejték*, *ajándok*, *hajlok* névszókat, s ezek szerinte is azonosak lehetnek az ugyanilyen alakú egyes 1. személyű igealakokkal” (Juhász 1939: 282–4).

B. Lőrinczy szerint meglehetősen valószínű Gombocz (1930: 12) fentebb említett, Horgerre (1926: 180) visszavezethető nézete, hogy a *-k* személyrag eredetileg *-k* többesjel volt (lásd fentebb) stb., következtetése mégis (lásd a fenti 4. pontban) „magam inkább Pais–Juhász–Sámson nézetét tartom valószínűbbnek, mivel más személyragok is akadnak, amelyek hasonló módon képzőből keletkeztek” (B. Lőrinczy 1953: 130–1).

Utoljára talán Berrár képviselte meggyőződéssel ezt a származtatást: „Egyes számú 1. személy: *-k* személyrag ← deverbális főnévképző (pl. *rejték* fn.)... A *-k* személyraggá válását két tényező indította meg, egyrészt a személyes névmásból agglutinálódott igei személyragok megjelenése, másrészt a *-k* képző voltánál elhomályosulása egyes főnévi származékokban, de úgy, hogy az igei alapszó eleven maradt. Pl. a *nézek -k* elemének eredeti szerepe elhomályosult, de a *néz* igei jelentése nem. Így elképzelhető, hogy az eredetileg főnévi természetű *nézek* szóalakot a *néz* ige paradigmájába sorolták be, és a bizonytalan szerepű *-k* formásra ráértették véletlenül éppen az egyes számú 1. személy jelölésének szerepét. (A *-k* személyrag eredetére azonban van más lehetséges feltevés is.)” (Berrár 1967: 418; részben én emeltem ki, H. L.).

Majtinskaja (1979: 75) vitathatóan – de nem elutasítandóan – tekintette ezen személyvégződésünk névszóképzői eredetét, mondván: az ilyenek rendszerint 3. személyű alakokban honosodnak meg, és terjednek tovább.

Benkő viszont határozottan kifogásolta ezt a magyarázatot, „mely szerint a *-k* igei személyrag a *-k* névszóképzővel azonos... Erre tulajdonképpen a puszta alakai egyezésen kívül nincs más, lényeges támogató kritérium” (Benkő 1980: 236–7; én emeltem ki, H. L.).

Úgy tűnik, Rédei figyelmét elkerülte Benkő (1980: 236–7) most idézett állásfoglalása, hiszen így vélekedett: „Im Präsens der subjektiven Konjugation lautet das Personalsuffix der 1. Sg. *-k*: *várok*, *kérék*. Ich glaube, daß dieses Suffix auf das PU deverbale Nominalsuffix (Partizipsuffix) **-kka/*-kkä* zurückgeführt werden kann. Vgl. ung. *hajlok* ~ *hajlék* 'Obdach, Unterkunft', *ajándok* ~ *ajándék* 'Geschenk', *rejték* 'Versteck, Schlupfwinkel', estn. *minek* 'Gang, das Gehen', *panek* 'das Setzen, Stellen, Legen', lapp. *jāmek* 'Toter', *gaskék* 'kastriertes Rentier', mordw. *erak* 'lebendig', tscher. KB *wanžak*, B *wonžak* 'Furt; Schwimmstelle für die Pferde (B), kleine Brücke oder Steg über das Fließchen, den Bach, den Graben u. a.', ?wog. N *ünlëx* 'sitzend', *ünsax* 'Steg' (*üns-* 'durchwaten'), jur. *šjāk* 'Lügner' (*šjje-* 'lügen') (Lehtisalo 1936: 378–80)” (Rédei 1989: 201). Rédei (1989: 201–2) ugyanezt az eredetet tulajdonította a Pl. igei személyvégződésnek is (lásd „*(j)uk/(j)ük*”).

6. A *-k* igerag azonos a vogul *-kwë*, *-ké* prekatívuszképzővel

Nyíri erősen pártolta mesterének, Mészölynek az ötletét: „Pais Dezsőnek... a megálapításához fűzöm hozzá Mészöly Gedeonnak 1958-ban (FUF. XXXIII, 143)⁵ közzétett cikkét, melyben a következőket mondja: »In der ugrischen Periode versahen die Leute nicht nur Familienglieder, Freunde, Schutzgeister, eigene Körperteile bezeichnende Wörter mit dem diminutiven *-k* Suffix zur Betonung der Liebkosung, der Erbietung [ezt Mészöly a vogul nyelvről tartott egyetemi előadásában, szemináriumi óráin többször hangoztatta], sie fügten als ein Zeichen der lebenswürdigen Aufforderung dasselbe Suffix auch der Imperativform der zweiten Person an, im Falle einer höflich gedachten Aufforderung... [Bekezdés] In derartigen Verbalformen ist das *k* Element des deverbalen Suffixes *-kál/-kél* mit dem *k* Diminutivsuffix finnisch-ugrischen Ursprungs (vgl. Szinnyei: Nyhas.⁷ 68) identisch.«⁶ [Bekezdés] Mészöly ebben a cikkében azt a véleményét sejteti, hogy a vogul *pā-jäläkən* 'bitte, komme herauf'-féle prekatív mód *-k* morfémáját, amelyet azonosnak tart a finnugor eredetű *-k* kicsinyítő képzővel is, egy eredetűnek véli a *vagyok, kérlek, volnék, kérnék, legyek, kérjek*-féle 1. személyű igealak *-k* elemével” (Nyíri 1973: 143–144). Majd „Mészöly 1938-ban erről így nyilatkozott (Nyelvtört. fejt; 108):⁷ »A *gyárté-k* és a *gyártá-m* között csak annyi etimológiai különbség van, hogy az egyikben *-k*, a másikban *-m* a személyrag. A *-k* azonos az ún. nyomosító (← dim.) *k > g* képzővel, mely megvan az *-ik > -ig* ragban, az *en-g-ëm, té-g-ëd* alakban stb.; ez a *-k* a magyar nyelv külön életében jutott az első személyrag funkcióhoz...» (Nyíri 1973–1974: 152).

7. A Sg1. személyjelölő

az indogermán–finnugor (hettita–magyar) nyelvrokonság bizonyítékaként

Rosenkranz szerint a hettita a finnugor és az indogermán nyelvek közt közvetítő nyelv (?) volt, és ezzel magyarázható a hettita és a finnugor közti hat egyezés, amely lista szerinte még bővíthető is lenne (Rosenkranz 1950: 443). A háttér ismertetésekor jogosan bírálta Szinnyei (1910: 148–9) és Gombocz (1930: 1) nézetét. Az általa felsorolt egyezések egyike a hettita Sg1. *-hi* igerag, amely állítólag megegyezik a ma. Sg1. *-k* igeraggal (Rosenkranz 1950: 441). Ezzel a hettita személyjelölővel veti össze Seebold (1971: 205–208) – Rosenkranz (1950: 441) nyomán – a ma. *-k-t*, és egyúttal a finnugor (= uráli) és az indogermán nyelvesalád közti ősi rokonság gondolatát is megpendíti. Ezt az ötletet Katzschmann közölte az uralistákkal, és – úgy tűnik – komolyan szimpatizált vele: „In der Tat ist die Annahme dieser Möglichkeit bestechend, doch reicht das Material wohl bei weitem (noch?) nicht aus, um hier eine Verbindung zwischen dem Hethitischen und zumindest einem Teil des Uralischen zu postulieren” (Katzschmann 1977: 137).

⁵ Pais 1931: 142–3; Mészöly 1960: 143.

⁶ Mészöly 1960: 143.

⁷ Mészöly 1942: 108.

8. A *-k* igerag a mozzanatos *-k* képzőből eredt

Papp (1950) elképzelését bírálva született meg ez az állásfoglalás: a „*-k* személyrag létrejöttét... sokkal egyszerűbben magyarázhatjuk, ha abból indulunk ki, hogy ugyanolyan módon jöhetett létre, mint a 2. és 3. személy alakja; vagyis ha a *-k* személyragot is a személyragnélküli igeragozás alakjának tekintjük. [Bekezdés] Ismeretes, hogy van a finnugor nyelvekben egy mozzanatos *-k* képző; az pedig szintén tudott dolog, hogy a mozzanatos igéknek inchoativ vagy perfektiv jelentésük is lehetséges. Szerintünk tehát egy ilyen jelentésű igealakban keresendő *-k* személyragunk eredete is. Ezek szerint az ú. n. alanyi személyragozás összes egyesszámi alakjai kiegészülés révén a személyragnélküli igeragozásból fejlődhetnek ki. [Bekezdés] De semmiesetre sem véletlen, hogy miért specializálódott a mozzanatos tő az első személyre, a gyakorító tő meg a második személyre. Ez a beszédből, illetőleg a beszélgetésből természetesen adódhatott: *látsz?* eredetileg annyit jelenthetett 'jól látod ezt vagy azt?' (ekkor tárgyas ragozás természetesen még nem volt). Erre a felelet: *látok*, vagyis 'kezdem látni' lehetett" (Moór 1950: 253).

B. Lőrinczy (1953: 130–1) szerint „Érdekes és elgondolkoztató... Moór Elemér véleménye” is (lásd a *Megjegyzések* 5. pontjában), de mégis inkább a Pais – Juhász – Sámson nézetet tekinti valószínűbbnek (i. h.).

Benkő is hajlott arra a gondolatra, hogy elfogadható Moór kísérlete, így írt ugyanis: „Van a *-k* igeragnak egy olyan magyarázata..., mely azonosnak tartja a *-k* mozzanatos képzővel... Nem mondom, hogy ez a nézet minden szempontból kiértelmezett és föltétlenül elfogadandó. De mindenképpen jobbnak tartom a többinél. Mégpedig azért, mert rendszerbelileg jobban beleillik az egyes számú alanyi személyragok igeképzői eredetű sorába. A 2. személy *-sz* és *-l* ragját – vagy közvetlenül, vagy jelenidő-jelen keresztül – ilyen származásának minden további nélkül el szokás fogadni” (Benkő 1980: 237). Benkő tehát némi fenntartással hajlik rá.

E. Abaffy világosan Benkőnek a Moórra visszamenő javaslata mellett kötelezte el magát: A *-k* „[e]redetére vonatkozóan több felfogás él, nehéz bármelyiket is a többinél biztosabbnak tartani. Legvalószínűbb mégis az a magyarázat, amely szerint egy ősmagyar **-k* mozzanatos képző vált igei személyraggá. Ezt megtámogatja az, hogy a *-k*-nak az ómagyarban már nincs igeképző szerepe, hanem kizárólag képzőbokrokban, s éppen azok első elemeként él tovább (*-kod*, *-koz*, *-kál* stb.); úgy tetszik tehát, hogy a képző többek közt azért is bokrosodik, hogy ne essék egybe az igei személyraggal” (E. Abaffy 1991b: 133). Legújabban – tudtommal – Sárosi (2003: 162) foglalt állást emellett.

9. A *-k* és az *-ik* etimológiailag rokon

Voltaképpen Havas problémamegoldási javaslata vezetett el engem saját javaslatom megfogalmazásához, ezért gyűjtöttem össze az ezzel kapcsolatos legfőbb közléseit: „a *-k*... az intranszitiv igék körében keletkezett – mint a medialitás szemantikai tartalmának formális kifejeződése egy igeragozási csoport elkülönülésében” (Havas 2005: 170; vö. még 2004: 124). „a *-k*-ról... azt feltételezem, hogy eredetileg mediális kép-

ző” (Havas 2005: 174; vö. még 2004: 128). Továbbá: „az *-ik*-nek a Pl3-ból való származtatását teljességgel elvetem, és úgy gondolom, hogy az *-ik* eredetileg is mediális képző, még azt a – belátom, merész – feltételezést is megkockáztatom, hogy a Sg1 *-k* és a Sg3 *-ik* végső soron etimológiailag is összefügg” (Havas 2005: 174, 54. jegyzet; vö. még 2004: 128, 55. jegyzet).

Havas tulajdonképpen az összes, nem személyes névmási eredetű singularisi személyragunkat a medialitással hozta gyanúba (vö. 2005: 173; lásd még 2004: 127). „A *-k*, *-sz*, *-l*, *-ik* morfémák bármely eredeztetése mellett természetesen probléma marad, miért éppen az adott egyes számú személyekben váltak Vx-ekké, hiszen eredetileg semmi sem predesztinálja őket erre... bárhogyan álljon is a dolog, e végződésekkel kapcsolatban három kérdésre kell válaszolni: miből erednek, miért csatlakoztak az igéhez, miért jelölik az adott személyt. Az első és az utolsó kérdés nyilvánvalóan nyelvspecifikus. Tipológiai szempontból azonban éppen a középső kérdés a lényeges, ugyanis ez az a pont, amelyben általános érvényű tendenciákat lehet felfedezni. Ha egyszer azt látjuk, hogy számos nyelvben létrejött tárgyfüggő igeragozás, s ezen belül a tárgyra-nem-orientált ragozási sor nem egyben éppen »magyar módra« alakult, akkor bármelyikükre, így a magyarra nézve is tévedés lenne mindannyiszor egyedi és különös megoldást keresni. A folyamat mögött sokkal valószínűbben a medializáció általánosan megfigyelhető nyelvfejlődési tendenciája a mozgatóerő” (Havas 2005: 174–5, én emeltem ki, H. L.; lásd még Havas 2004: 128–9). – Én azonban úgy gondolom, hogy igazából csak két válasz szükséges: az első kérdésre („miből?”) kell választ találnom, a második és a harmadik kérdés („miért?”) voltaképpen csak egy feleletet igényel (lásd alább, *A javasolt megoldás* című részben).

„Nehezebb kérdés a törzsökös ikes igék ragozása. Sg1-ben a határozatlan ragozásban fellépő *-m* »indokolatlansága« még a művelt laikusok számára is feltűnő... a törzsökös ikes igék már eleve és oly nyilvánvalóan mediális jelentésűek voltak, hogy ennek »újragozásos« hangsúlyozása egyszerűen feleslegesnek bizonyult. Magam is látom persze, hogy ez a magyarázat, mely a Sg1-ben a mediális jelentés már-ott-létére, a másik két személyben viszont hangsúlyozandóságára hivatkozik (ott ugyanis erre vezettem vissza az ősi Vx-ek lecserélését), nincs ellentmondás híján... maradjunk annyiban, hogy Sg1-ben természetesen nem az ikes igék »tárgyas« ragozásáról van szó, hanem a mediális ragozás kialakulásának defektusáról. Az »ikes *m*« maga a megmaradt ősi, differenciálatlan Vx, a »tárgyas *m*« ugyanezen ősi Vx-nek későbbi grammatikalizációja” (Havas 2005: 179). – Megjegyzem, hogy kísértetiesen hasonló gondolat merült föl már Simonyinál: talán „az első személynek már ősrégi időkben kétféle ragja volt s talán meghatározott használatbeli különbséggel, mely a mi nyelvünkben máig fentartotta magát az iktelen és ikes, illetőleg cselekvő és reflexiv functio megkülönböztetésében?” (TMNy 595).

Hegedűs igyekezett Havas gondolatmenetét röviden összegezni: „léteznek alapjelentésüket tekintve mediális igék. Léteznek továbbá olyan képzők, melyek cselekvő alapjelentésű igéket mediálissá tesznek. Kitéüntetetten ilyen az *-ik*, mely több képzőcsoportban is, és önállóan is (főként az ikes ragozásban) a medialitás hordozójaként jelenik meg. Az egységes, osztatlan jelentésű *-m* és *-d(t)* igeragokkal szemben...

medializációs folyamat részeként megjelenik a *-k* és az *-sz/l* (mediális/indeterminált jelentéssel), oppozíciót képezve a korábbi igeragokkal, s így a korábbiak jelentése eltolódik a tárgyasság felé. Havas nem szól arról... miért indul meg ez a folyamat, mi a kiváltója... Nem szól arról sem... ebben a feltételezett folyamatban az ikes ragozás időben hol helyezkedik el. Az ikes ragozás E/1. ragját Havas maga is problematikusnak tartja: miért *-m*? De a leginkább fennmaradó kérdés, amelyet Havas sem tud megnyugtatóan feloldani (még a kérdést sem teszi fel egyértelműen), az, hogy ha az E/1. és E/2. személyben jött létre a szembenállás, akkor a többes számban miért nem ezek többese (**várok-ok*, **vársz-ok*) jelenik meg, szembeállítva az egységes igeragozás *-unk* és *-tok* ragjával? Nem logikus... ha az egyes számban új ragokat fejlesztett ki a nyelvhasználat, szükségesnek vélve őket a medialitás hangsúlyozására, akkor a többes számban miért a tárgyasság hangsúlyozása nyilvánul meg az új, tárgyas igeragok kialakításával? (Hegedűs 2011: 173). Továbbá: „a medialitást az *-ik*-ben a *-k* elem hordozza (feltételes módban, elbeszélő múltban csak ez jelenik meg). Számomra vonzó Havas feltételezése, hogy ez a *-k* (mivel azonos a határozatlan ragozás E/1. igeragjával – vö. 2005: 172, 174)... medializáló képző (amely [ezt már én teszem hozzá] kijelentő módban az igeraghoz tapadva összetett igeragot hoz létre, feltételes módban és múlt időben pedig az *-i* eleme beleolvad az előtte levő jel magánhangzójába). Akár képzői, akár többesszámjel-eredetű a *-k*, az előtte levő *-i* biztosan az egykori E/3.-ban meglevő örökölt *-i*. Ez az igerag az alapnyelvből eredően a tárgyi funkciójú személyes névmásból származó és esetleg már az alapnyelvben a határozott tárgyra utaló *-i* személyrag” (Hegedűs 2011: 174).

Megjegyzések

Hajdú (1973: 144) fölöttebb szkeptikus a

- 1) Sg1. *-k* ↔ Pl1. *-(ju)k/-(j)ük* ↔ Pl3. *-ak/-ek*,
- 2) Sg1. *-k* < névszóképző és a
- 3) Sg1. *-k* (*láto-k*, *néze-k*, *nézt-ük*, *látt-ak*) ~ szelkup *-k/-η* magyarázatot illetően.

„A *-k* Vx1Sg finnugor háttere végeredményben felderítetlen, és ugyanezt mondhatjuk még több, nem névmási eredetű igei személyragunkról is. A Vx2Sg *-sz*, ill. *-l* morfémáját (*lát-sz*, *néze-l*) általában gyakorító képzői eredetű jelen időjelnek tartják, amely időjeltől adaptálódott a 2. személy jelölőjévé” (Hajdú i. h.).

1. Rokon nyelvi tagadó igék személyragja

A Simonyi (1907: 349–50) idézte osztyák *-kə* enklitikum (*manlem-kə* 'fürwahr ich gehe', *ollem-kə* 'ja ich bin') semmiképpen sem lehet rokona a permi tagadó ige *-g* személyragjának, hanem valószínűleg a zürjén *ke* 'wenn' partikula átvétele, amelyről Steinitz így írt: „Semantisch oft abgeschwacht: folk. mit metrischer od. hervorhebender Funktion... Sy *ma mäntem ki jām jüpijn* 'nach meinem Weggang'” (DEWOS 583).

2. Magyar *-k* ~ szelkup *-k/-ŋ*

Többen összekapcsolták a *-k* történeti hátterét az állítólagos ma. *-k* ~ szelk. *-k/-ŋ* megfeleléssel.

Simonyi (TMNy 595) feltevése, hogy már az alapnyelvben kétféle Sg1. személyrag lett volna, éppenséggel hihető lenne – ilyen van a szelkup turuhani dialektusában, például *ilak* ~ *ilam* 'ich lebe' (Castrén – Lehtisalo 1960: 332; vö. egyébként 227–35) –, ha a **-k* és az **-m* közt nyilvánvaló funkcionális különbséget ki lehetne mutatni, de ennek okáról, keletkezésének körülményeiről nem tudok semmit (lásd Künnap 2007: 83, 87; ehhez vö. még Künnap 1973: 195; vö. még alább: ma. Sg2. *-d* ~ *-l* ~ *-sz* igeragok).

Helimskij (1982: 82–3) nem kevés fantáziával igyekezett igazolni, hogy a ma. *-k* és a szelk. *-k* összetartozik, sőt, hogy még a permi *-g* személyvégződések is idekapcsolhatók. A permi nyelvek *g*-jét ekképpen magyarázza: az alapnyelvi Sg1. **-m* és **-k* igerag fuzionált, majd **-mk* > *-g* hangváltozásban vett részt, amelynek igazolására párhuzamként a következő U/FU > permi hangváltozásokra hivatkozott: **ŋk* > *g*, **mt* > *d*, **nt* > *d*, **mp* > *b*; ezzel próbálta hitelesíteni Budenz (UA 342) azon ötletét, hogy a magyarban és a szamojédban a Sg2. *-d* igerag és személyjel az állítólagos **-n* és **-d* személyvégződések fúziójából, vagyis U/FU **-nd*-ből keletkezett. Magyarozatának bizonyításaképpen arra is utalt, hogy a permiben, az obi-ugorban és – állítólag – a lappban is van *-n* személyvégződés; én azonban nem tudok arról, hogy a lappban is lenne Sg2. *-n* igerag (a 2. személyek *n*- és *-n* jelölőiről lásd Honti 2010–2011, 2014). Talán furcsa is lenne, ha az U/FU alapnyelvben Sg1. **-m* és **-k* igeragot is feltennénk, hiszen el kellene számolni funkcionális különbségükkel; ugyanakkor megjegyzendő, hogy nem lenne szó példátlan esetről, hiszen a magyarban az *-sz* és az *-l*, valamint a *-d* is a Sg2. személyragja, de ezek használatában többé-kevésbé fonetikai szabály, illetve a tárgyi irányultság dönti el, mikor melyik szerepel, vö. például *látsz* ~ *látol*, *nézel* ~ *néssz* (= *nézzsz*) ~ *látod*, *nézed* (vö. E. Abaffy 1991a: 388, 1991b: 191; Honti 2020a).

Katzschmann (1977: 137) alternatív lehetőséget felvillantó ötlete, miszerint – ha Hajdú elvetendőnek tartja a ma. *-k* és a szelk. *-k* (~ *-ŋ*) ősi kapcsolatát –, akkor e morfémák összetartozását e nyelvek közti valamiféle érintkezés mégis megmagyarázhatná; az én történeti ismereteim szerint azonban ez az ötlet csak holmi parttalan fantázia terméke.

Künnapnak az az állítása, hogy „in Mari, Komi and Udmurt *k* occurs only in negative verbs and these negative auxiliary verbs may descend from Altaic languages” stb. (Künnap 2007: 87; én emeltem ki, H. L.), teljesen légből kapott elképzelés, hiszen nyelvek személyvégződéseket nem szoktak átvenni egymástól.

3. A *-k* igerag nyomatékosító elem volt

Egészen biztosnak tekinthető az, hogy Simonyival (TMNy 594–5) és Mészölyllyel (1942: 108) ellentétben a *-k* igeragunknak semmi köze sincs személyes névmásaink (*en-g-ëm*, *té-g-ëd*) *-g-* eleméhez, a nyomatékosító elemhez azonban igen (lásd *A javasolt megoldás* című részben).

Az UA (334) által közölt feltevés szolgálhatott Collinder (1960: 309) azon magyarázatának alapjául, hogy a ma. *-k* korábbi **-kmi* alakból keletkezett.

Az is biztos – ugyancsak Mészölyvel ellentétben (1942: 108) –, hogy „[az] *-ig* határvető rag a két ősmagyar lativusrag együtteséből született: összetevői az **-i* és a **-k*” (Korompay 1991: 293).

4. A *-k* igerag a többes *-k*-ból ered

Horger (1926: 180) állítása, amely szerint a *-(j)uk/- (j)ük* egyáltalán nem tartalmaz személyre utaló elemet, téves, amint ennek *A javasolt megoldás* című részből ki kell derülnie.

Horger (1926: 180; lásd még 180–2, 185; 1931: 10, 63) nézetével ellentétben a Pl1. *-(j)uk/- (j)ük* magánhangzója nem a tövéghangzóból keletkezett, lásd ugyancsak a *A javasolt megoldás* című részben.

5. A *-k* személyrag azonos a *-k* névszóképzővel

Nem helyeselhető az a magyarázat sem, „mely szerint a *-k* igei személyrag a *-k* névszóképzővel azonos (l.: Pais: MNy. XXVII, 142–3; Juhász: MNy. XXV, 282–4; Sámson: MNy. XLVII, 229–34; B. Lőrinczy, KT. és Sz. 130–1; Berrár, TörtMondt. 53).⁸ Erre tulajdonképpen a pusztai alaki egyezésen kívül nincs más, lényeges támogató kritérium. Az viszont, hogy a nominális és a verbális elemek szétválását a *hajlok*, *vétek*-féle alakok igazolnák nominális ’hajlék’ és ’vétség’, valamint verbális ’hajlok (én)’ és ’vétek (én)’ jelentéseikkel, nemcsak hogy a nomenverbum-kérdés igen sikamlós területére vezet, hanem a nomenverbumoknak még az ősmagyar korban – amikor az *-m* mellé a *-k* elem behatol az igeragozásba – olyan széleskörű elterjedését feltételezi, amely a legkevésbé sem valószínű” (Benkő 1980: 236–7).

Teljesen hasonló és indokolt Havas nézete: a Sg1. *k-t* „a deverbális főnévképzővel (pl. *rejték*, *hajlok* ~ *hajlék*) szokás azonosítani, ez azonban kényszeredett megoldásnak tűnik, lévén hogy a Sg1 igeforma nemigen vezethető vissza főnévi szerepre” (Havas 2005: 174; vö. még 2004: 128).

6. A *-k* igerag azonos a vogul *-kwé*, *-ké* prekatívuszképzővel

Teljesen indokolt Havas elutasító nézete ez esetben is: „Felmerült a beszélő által önmagára vonatkoztatott kedveskedő, kicsinyítő képző ötlete is, ami – egyéb kételyekről nem is szólván – végképp nem ad választ arra a kérdésre, hogy miért csak ebben a ragozásban lépett fel ez az elem” (Havas 2005: 174; vö. még 2004: 128).

⁸ Pais 1931: 142–3; Juhász 1939: 282–4; Sámson 1951: 229–34; B. Lőrinczy 1953: 130–1; Berrár 1957: 53; vö. még Berrár 1967: 418.

7. A Sg1. személyjelölő

az indogermán–finnugor (hettita–magyar) nyelvrokonság bizonyítékaként

Rosenkranz tekintélyes szakfolyóiratban tette közzé ötletét, Seebold ugyancsak neves fórumon közölte pozitív állásfoglalását; képtelenségnek kell minősítenem ezt az ötletet a szerzők magyar nyelvtörténeti és uralisztikai tájékozatlansága miatt. Sajnálatos módon előfordul, hogy némelykor neves kiadók is bedőlnek a nagyotmondóknak, a közelmúltból ennél súlyosabb melléfogásra is emlékeztethetem az olvasót, például: Honti 2007.

8. A *-k* igerag a mozzanatos *-k* képzőből eredt

Moór (1950: 252–3) nézetét éppen olyan talajtalan ötletnek tartom, mint Papp (1950) elképzelését. Moór és követői magyarozatának az a legfőbb baja, hogy „személyrag nélküli” igealakokkal számol, noha a verbum finitumok nem a magyar nyelv önálló életében jöttek létre. Éppen ezért meglepőnek tartom Benkő (1980: 237) óvatosan megfogalmazott helyeslő véleményét is, amelynek egyik érve, hogy a Sg2. személy *-sz* és *-l* ragja is igeeképzői eredetű lenne (erről lásd Honti 2020a).

9. A *-k* és az *-ik* etimológiailag rokon

Érdeklődéssel tanulmányoztam Hegedűs (2011) írását, amelyben interpretálni is próbálta Havas gondolatait, de attól félek, nem mindig sikerült mindent megértenem, amit Hegedűs papírra vetett.

„Az egységes, osztatlan jelentésű *-m* és *-d(t)* igeragokkal szemben egy medializációs folyamat részeként megjelenik a *-k* és az *-sz/l* (mediális/indeterminált jelentéssel)” (Hegedűs 2011: 173). – Számomra nem világos, a *-d(t)* miféle igeragot takar; azzal is problémám van, hogy Hegedűssel ellentétben Havas (2005: 174–5; 2004: 127–9) mind az *-sz*, mind az *-l* igeragot a mediális funkció hordozójának tekinti.

A Hegedűstől (2011: 173) származó fentebbi idézetre utalva közlöm, sajnos nem tudom, mik a mediális ragozásban a többes szám „új” személyragjai, és miként hangsúlyozzák ezek a „tárgyasságot”. Egyébként pedig a válasz meghökkentően egyszerű: a pluralisi *-unk/-ünk* és a *-tok/-tők/-tök* személyvégződések és személyes névmási forrásaik nem az ősmagyar nyelvéllapot termékei, vagyis nem ősma. **më* 'én' + *-k* > **mëk* 'mi' (> **-mëk* Vx/Px Pl1.), **të* 'te' + *-k* > **tëk* 'ti' (> **-tëk* Vx/Px Pl2.) eseményről van szó, hanem már az uráli (vagy még inkább a preuráli) korban megvoltak a **mëk* 'mi' és a **tëk* 'ti' személyes névmások és a belőlük keletkezett agglutinátumok.

Hegedűs (2011: 174) Havas (2005: 172, 174) nyomán a Sg3. *-ik* igerag *-k* elemének forrását „medializáló képzőben” látja, és – ugyancsak – Hegedűs (i. h.) az *-i*-ben a Sg3. személyű tárgyaz (!) *-i* személyragot fedezte fel (lásd ennek téves voltáról *A javasolt megoldás* című részt).

A javasolt megoldás

E. Abaffy (1992: 214) tévesen állította, hogy a Sg3. *-ik*-nek eredetét tekintve köze van az archaikus Pl3. *-ik* személyraghoz, erről lásd Honti 2020b.

A Sg1. *-k* és a Sg3. *-ik* nem állhat egymással közvetlenül paradigmatiszus kapcsolatban (vö. Havas 2005: 174, 54. jegyzet; vö. még 2004: 128, 55. jegyzet, lásd fentebb a *Származtatási kísérletek* 9. pontját), legfeljebb az álikes igékben találkozhatnak egymással, amelyek másodlagosan kapták meg a Sg3. *-ik* végződést, például *hazudok* ~ *hazudik*.

Havassal (2005: 174–5) ellentétben én, sajnos, nem rendelkezem kiterjedt tipológiai tájékozottsággal, ennek következtében esetleg lemondhatnék arról, hogy „magyar módra” alakult mediális személyvégzések életútjára figyeljek, tehát igenis megpróbálok a kérdéses szuffixumok létrejöttének nyomára bukkanni.

„A rokon nyelvekben vannak nyomatékosító *k* partikulák vagy ilyen elemet tartalmazó nyomatékosítók is. Az én ismereteim szerint a finnugor nyelvcsalád legnyugatibb (azaz a korai ősfinn leszármazottai) és legkeletibb nyelvei (vagyis az ugorok) rendelkeznek ilyenekkel. Tudtommal ezeket Alvre (1985) részletezte, de reményeim ellenére Laanest (1975, 1982) nem szólt ezekről. A ma. [Sg3.] *-ik* első eleme... *-i* particípiumképző, a *-k* pedig... nyomatékosító elem, amelynek előzményként finnugor alapnyelvi **k*-val számolok. A hagyományos nézet szerint azonban ennek a magyarban szóvégi (és/vagy szóbelseji) helyzetben spirantizáción keresztül el kellett volna tűnnie, vagy bele kellett volna olvadnia a megelőző magánhangzóba: **-k(-) > *-γ(-) > *-u(-)/*-ü(-) > -∅/-V̄-*. Markáns morfológiai funkciót hordozó mássalhangzók azonban vagy váratlan és így szokatlan hangváltozást szenvedtek el, vagy megőrizték eredeti hangalakjukat, ilyenek egyebek közt a sg. 2. személyű *-d* birtokos személyjel és a tárgyas ragozás sg. 2. személyű *-d* igeragja *-z* helyett, valamint a pl. 2. személyű birtokos személyjel és az igeragozás pl. 2. személyű *-tok/-tők/-tök* személyvégződése, mely morféma mindkét mássalhangzójának hangalakja ellentétes a hagyományos hangtörténeti felfogás szerint várhatóval. Így őrződhetett meg tehát a kiemelő funkciójú **-k* a magyarban *-k*-ként” (Honti 2020b).

Meglehetősen bonyolult igeragozási kategóriáink viszonya:

- 1) tárgyas ragozás ↔ nem tárgyas ragozás,
- 2) nem tárgyas ragozás: alanyi ragozás ↔ ikes/mediális ragozás.

A helyzetet bonyolítja, miképpen oszlanak meg személyragjaink e kategóriák közt. Ennek részletes ismertetése a *A javasolt megoldás* rész „*-(j)uk/-(j)ük*” című pontjában látható alább.

Ebben az összefüggésben kell szólnom az igei személyragok disztribúciójáról is. „Logikusan merül fel az a kérdés... ha a többes számban a tárgyas személyragok az újak, és az alanyiak viszik tovább az egységes igeragozás öröklött személyragjait, miért van ez fordítva az egyes számban, hiszen ott az eredeti személyragok lettek tárgyas ragokká? Válaszként azt mondhatjuk, hogy az E/3.-ban szétváló igeragokkal a tárgyas funkció jelölése az öröklött ragos alakhoz társult, ez indukálhatta, hogy az egyes szám-

ban az eredeti ragok tárgyassá lettek. Ezt a funkcionális megoszlast alátámaszthatta az *l* és a *k* mediális (képző→rag) volta is” (Hegedűs 2011: 177).

Hegedűsnek igaza van: ha a *láti, nézi* (erről lásd Honti 2020b) igealakok előzményei az ősmagyarban névmási eredetű végződéseik folytán kizárólag a határozott tárggyal asszociálódtak, ugyanez természetes ennek analógiájára az ugyancsak névmási eredetű *látom, látod, nézem, nézed* esetében is. Így az ősmagyar korban létrejött Sg2. *-l, -sz* és Sg3. *-n, ∅* végzések szükségszerűen a határozatlan tárgyat tartalmazó vagy tárgy nélküli mondat igei állítmányának jelölésére foglálódtak le. Ez esetben viszont csak az *-m* maradhatott volna a Sg1. jelölésére, ami funkcionális diszkrpanciát eredményezett volna. Voltak/vannak igék ([általában] mozgásigék), amelyeknek nincsen/nem lehet tárgyi vonatkozásuk (pl. *fut, megy, siet*), de szükségszerű volt, hogy a tárgyi vonatkozás híján lévő igék is szert tesznek Sg1. személyjelölőre (vagyis majdnem igaza van Havasnak, hogy – alaktanilag és egyúttal funkcionálisan is – az alanyi igeragozás a magyar nyelvtörténet „újítása”, de facto azonban arról van szó, hogy a megelőző nyelvállapot igeragozása alanyira és tárgyasra bomlott szét). Erre, azt hiszem, az ősi nyomatékosító elem, a *-k* volt a legalkalmasabb. No de **honnét** „jött” ez a *-k*? Ennek a kérdésnek a megválaszolása szerintem – és Havas (2005: 174, 54. jegyzet; vö. még 2004: 128, 55. jegyzet) szerint is – összefügg az ikes ragozás Sg3. személyű *-ik* végződésének a létrejöttével. A kettőnk felfogása közti alapvető különbség abban rejlik, hogy Havas eleve mediális képzőt lát a *-k*-ban, szerintem viszont csak **azzá és egyúttal igeraggá lett**, amely a finnugor nyelvek egy részében meglévő nyomatékosító *-k* elemmel azonos. A Sg3. *-ik*-nek szerepe volt abban, hogy megjelent a Sg1. *-k*. Ez pedig abban nyilvánulhatott meg, hogy nem olyan, igeragi funkcióra alkalmas végződés, amely eleve utalhatott volna a személyre. Csak két, fonematikusan leírható másodlagos Sg3. személyű igerag volt: az igenévképzői eredetű *-n* és a suffixumok összetételével keletkezett *-ik*. Ezen utóbbi mindkét elemének eredete független volt a Sg3. személyű személyes névmástól, direkt módon önmagában egyikük sem utalt a személyre (az *-i* participiumképzőből született meg, a *-k* pedig kiemelő funkciójú elemre megy vissza, lásd Honti 2020b). Hangalakjánál fogva az *-i* elem a tárgyas Sg3. *-i* végződés folytán (vö. *láti, nézi*) sejtetett ilyen kapcsolatot, de a (nyomatékosítói eredetű) *-k* nem, viszont mégis csak köze lett a személyjelöléshez. Ez predesztinálhatta a nyomatékosító *-k*-t a Sg1. személy jelölésére, aminek az is kedvezett, hogy előhangzója (*-o/-ë- ~ -ö-*) markánsan eltért a Sg3. *-ik* magánhangzójától, és ezáltal világosan különbözött is a két végződés. A **t >> d ~ l ~ sz* változást követően történt meg az alanyi/mediális és a tárgyas ragozásba való beilleszkedés, de a funkciómegoszlásnak az lehetett az alapja, hogy a Sg1. személyben is olyan új személyrag jelent meg, tudniillik a *-k*, amely nem kötődve fonetikailag a megfelelő személyes névmáshoz (‘én’) mint a határozottság nyilvánvaló megtestesítőjéhez, csak egy határozott fogalomhoz, a cselekvő személyhez kötődött, míg az *-m* két határozott fogalomra, a cselekvő személyre és a határozott tárgyra utalt, következésképpen: *d ↔ l ~ sz* (lásd Honti 2020a).

2. Többes számú 1. személyű végződés

A többes számú személyes névmások és a belőlük keletkezett személyvégződések **-k*-ra végződtek már az alapnyelvben is, amely funkcionálisan többesjelnek minősül. Ennek a gyanúja már régen fölmerült, de eléggé ellentétesen nyilatkoztak róla a szakemberek.

Szinnyei (1917–1920: 283) állította, hogy finn kutatók szerint az alapnyelvi többes számú személyes névmások eredetileg *-k* végűek voltak, tehát **mek* 'mi', **tek* 'ti', **hek* 'ők', továbbá tudott dolog, hogy ezek a mai finnben véghehezetre végződnek, akárcsak a belőlük keletkezett személyvégződések: *me'*, *te'*, *he'*, *menemme'* 'megyünk', *menette'* 'mentek', *kalamme'* 'halunk', *kalanne'* 'halatok'. Szinnyei szerint: „A finnségbeli személyragok végén megmaradt *-k* többes képző... eredeti”, de Setäläre hivatkozva lehetségesnek véli, hogy esetleg egyéb végződésű személyjelölők is lehettek (Szinnyei 1917–1920: 284; Setälä persze a finn *met* 'mi', *tet* 'ti', *het* 'ők' névmásokra gondolhatott, vö. „Suomen länsimurteissa tavataan paikoin *me'*, *te'*, *he'* (*mekkin*, *tekkin*, *hekkin*); ne voisivat mahdollisesti tulla myös murteellisesti käytetyistä muodoista *met*, *tet*, *het*” (Setälä 1899: 119). Továbbá: „a *-k* többesképző egyrészt a finn-permi ágnek három tagjában [a finnségiben, a lappban és a mordvinban, H. L.], másrészt az ugor ágnek egyik tagjában [a magyarban, H. L.] van meg, azt kell föltennünk, hogy már a finnugor alapnyelvben megvolt” (Szinnyei 1917–1920: 291; az eredetiben részben kiemelve, H. L.). Szinnyei persze még nem tudott arról, hogy a **-k* többesjelnek vogul és az osztják személyjelölő végződésekben is világos nyoma van. Munkácsi (1884: 280) ellenében kijelentette, hogy „[a] vogulban... semmi nyomát sem találhatjuk a fgr. *-k* többesképzőnek” (Szinnyei 1917–1920: 289; lásd még 291). Munkácsi (i. h.) azonban a keleti osztják nyelvjárások P11. és P12. személyjelölők végződéseiben is meglátta az alapnyelvi **-k* többesjel folytatóját, de Szinnyei – részben Beke (1910–1911: 227–8) kételkedésére hivatkozva – tévesen így foglalt állást: „a fönnebbi személyragok végén levő *-χ*-t aligha tarthatjuk többesképzőnek” (Szinnyei 1917–1920: 290). „Mi lehet tehát az a személyragok végén levő *χ*? Aligha egyéb, mint az a *-χ* névmásképző, a mely a 3. személy névmásának a végén van: [osztj., H. L.] *lqχ*, *iqχ* 'ő'; *ləχ*, *iəχ*, *tɪχ* 'ők' (NyH⁵. 100). Ennek megfelelője a vogulban *-γ* és *-β*: *ngγ* (~ *nān*) 'te'; *tāβ*, *tāβ* 'ő' (NyH⁵. 110) s a magyarban *v* az *öv* alakban (uo.)” (Szinnyei 1917–1920: 290).

Munkácsi tehát felfedezte a **k* többesjelet az osztj. Sur nyelvjárásban, valamint a vogul P11. igeragjában és birtokos személyjelében (1884: 280–1); ő egyébként azt is felfedezte, hogy a dualisi *-n* személyvégződés is megvan ezekben a nyelvekben (1884: 282–5).

-unk/-ünk

Ennek az igei személyragnak és birtokos személyjelnek egyszerű a múltja. A magyar nyelvtörténészek többségének felfogásával ellentétben – az én ismereteim szerint – a **mšk* P11. személyes névmás már az uráli alapnyelvben (vagy még inkább a preuráliban) agglutinálódott az ige- és főnévtövekhez (vö. Honti 1995: 54, 56, 58–61; 1996: 128–9).

Simonyi szerint „A többes 1. személynek ma *-nk* és *-unk* *-ünk* a ragja, de a 13. században még *-muk* *-mük* volt... Ez a rag nyilván nem egyéb, mint az egyes-számbeli *m*-nek többese” (Simonyi 1905: 395–6; vö. még Simonyi 1907: 351, 395). A P11. névmás és a belőle létrejött személyjelölő szuffixum azonban már ab ovo **mők* hangalakú volt, és persze nem a magyar nyelv önálló életében agglutinálódott. Szinnyei másik közlése viszont teljesen korrekt: ma. „*-nk* < fgr. **-m•k*” (NyH⁷ 118, 121).

„Az alanyi ragozás többes számú személyragjai közül az *-nk* (: > *-unk*/*-ünk*)... világos névmási eredete nem szorul különösebb taglalásra” (Benkő 1980: 248; vö. még Bárczi 1982: 31–32). E. Abaffy (1991a: 390–2; 1991b: 139–40) részletesen leírta ezen végződésünk ómagyar kori formáit és történeti módosulását, amihez nincs mit hozzáfűzőm.

-(j)uk/-(j)ük

Budenz (1869: 56–7) szerint ez a végződés a magyar nyelvtörténet produktuma, de nem említi az obi-ugor megfelelőket. Hasonlóan járt el később is (UA 332, 348), de az utóbbi helyen már utal („vö.”) az osztják és a vogul P11. igeragra.

Munkácsi (1884: 275) együtt emlegeti a ma. *-(j)uk/-(j)ük* tárgyias igeragot és az osztj. Sur *-uχ* stb., vog. K *-ov* stb. igeragot és birtokos személyjelet, de úgy látszik, neki még nem tűnt föl a magyar és az obi-ugor morféma kísérteties hasonlósága (Munkácsi 1884: 280–1), elkerülhette ugyanis a figyelmét Budenz (UA 332, 348) észrevétele. A vogul nyelvjárások alaktanát bemutató részletes leírásában (Munkácsi 1887–1890; 1890–1891; 1893² 1894a; 1894b) sem utal e morfémák összetartozására.

Beke kétségbe vonta, hogy az obi-ugor nyelvek többes számi személyjelölő morfémáinak *-k* eleme az alapnyelvi numerusjel képviselője lenne: „A vogul és osztják többesszámi személyragok megfelelő eleméből nem lehet biztos következtetést vonni fgr. *-k* többesképzőre” (Beke 1910–1911: 228; az eredetiben kiemelve, H. L.), és ez tulajdonképpen Rédei (1981a: 99) nézetére emlékeztet (lásd alább).

Melich (1913: 305–6; 1914: 58–9) szerint az **-ömök* végződésből meglehetősen rejtélyes módon eltűnt az *m*, Szinnyei (1915b: 13) pedig ebben a végződésben tévesen fokváltakozással értelmezett **öm* > **öw* > > *u/ü* változással számolt. Gombocz (1930: 11; 1938: 135) Horger most idézendő javaslatát üdvözölte helyesként: „A *várjuk*, *kérjük* alaknak... mai segédeszközeinkkel megállapítható legrégebb alakja *váruk*, *kériük* volt. Ennek *k*-ja egészen bizonyosan azonos a *-k* többesjellel, a megelőző *u*, *ü* pedig alig lehet egyéb, mint az igének eredeti tóvégi magánhangzója; személyre mutató elemnek semmi nyoma ez igealakon” (Horger 1926: 180, később azonban ezt kiegészítette funkcionális természetű magyarázattal, lásd alább: Horger 1931: 68–9). Évtizedekkel később is viszontlátni ezt a nézetet: „Az *-uk*, *-ük* rag tóvégi rövid magánhangzó és a *-k* többesjel kapcsolat... A *váruk*, *kériük* igealakok még abból a korszakból valók, amikor a finnugor nyelvek az állítmányul szolgáló szón az alanynak csak a számát jelölték, de személyét nem (Horger i. m. 68),⁹ és az alanyi és tárgyias igeragozás közötti megoszlás még nem történt meg” (B. Lőrinczy 1953: 138). A *-(j)uk/-(j)ük*

⁹ Horger 1931: 68.

végződés magánhangzó-eleme azonban nem azonos a hajdani tövéghangzóval (vö. E. Abaffy 1991a: 391–2), lásd ezt *A javasolt megoldás* című részben.

Horger így igyekezett megindokolni a *-(j)uk/-(j)ük* személyjelölőnek a *-k* többesjelből való eredetét: „Volt... olyan kor, mikor névszói állítmánnyal úgy mondták pl. (mai magyar nyelvre áttéve), hogy: *én jó* 'ich bin gut', *te jó, ő jó, mi jók* 'wir sind gut', *ti jók, ők jók*; vagy: *én embër* 'ich bin ein Mensch', *te embër, ő embër, mi embërek* 'wir sind Menschen', *ti embërek, ők embërek*. A legtöbb finnugor nyelvben (különösen a vogul–osztjakban, a zürjén–votjakban és a mordvinban) még ma is szokásos az állításnak ilyen módja. (L. erről részletesebben Klemm: MNy. XIII, 266 s köv. I. és XVIII, 20).¹⁰ Magától értetődik, hogy éppen így igenévi állítmánnyal is, pl. *én, te, ő váró* vagy *várt, mi, ti, ők várók* vagy *vártak*. És a mai magyar (*ő*) *vár* és (*mi*) *váruk* (> *várjuk*) igealakok azt bizonyítják, hogy ugyanúgy az olyan névszóval is, amelyből később ige lett, pl. *én, te, ő *váru, mi, ti, ők váruk* (> *várjuk*) (Horger Csengery-Emlék. 186. Másként, de tévesen magyarázza a *váruk* > *várjuk* alak keletkezését Melich: MNy. IX, 305–6. L. erről Szinnyei MNy. XI, 12 és Simonyi: Nyr. XLII, 427).¹¹ Mikor aztán később az állítmány *u t á n* ejtett személynévmási alanyok ezen hangsúlytalan helyzetükben a megelőző állítmánnyal lassanként összefonva személyragokká gyöngültek, amiből az úgynevezett alanyi ragozás rendszere fejlődött... akkor a *s z e m é l y r a g n é l k ü l i* állításnak régibb szokása a mi nyelvünkben lassanként kiment ugyan a divatból, de néhány esetben (legfeljebb némi hangtani változást szenvedvén az idők folyamán) szívósan megőrződött napjainkig. Láttuk már eddig is, hogy nincsen az alany személyére mutató rag az egyes 2. sz.-ű *vársz* és *várj*, s 3. sz.-ű *vár* és *várt*, *tészén* és *tésznek* alakokon... és éppen így nincsen a most tárgyalt többes 1. sz.-ű *váruk* (> *várjuk*), *várók*, **vártak* (> *vártuk*), **várnák* (> *várnók*), **várjak* (> *várjuk*) alakokon sem, tehát ezek is ama legrégebb állítási szokásnak a maradványai” (Horger 1931: 68–9; kiemelés az eredetiben, H. L.).

Liimola alaposan megvizsgálta a vogul P11. személyvégződés kapcsán a megfelelő osztják személyjelölő összetételét, és utalt azok esetleges magyar rokonságára is: „Das Possessivsuffix der 1. P. Plur. besteht aus einem Labialvokal und $-\beta$: KU, KM, KO, P, VNK¹² $-o\beta$, LU $-o\beta$, LM $-o\beta$, $-ou$, LO, So $-u\beta$. In TJ, TČ ist das β bei den konsonantisch auslautenden Wörtern mit dem vorangehenden Vokal zu $-\dot{\delta}$, $-\dot{u}$, verschmolzen... Bei den vokalisch endenden Wörtern erscheint in TJ, TČ als Suffix $-\beta$ ... – Das entsprechende ostj. Possessivsuffix lautet Vokal + $-w$, $-u$, bzw. (im Ost-Ostjakischen) Vokal + $-\chi$ ... In dem Vokal des Suffixes sah man früher die Forstsetzung des Grundstammes des Pronomens und in seinem $-\beta$, ostj. $-\chi$ sowie in dem $-\chi$ der Verbalendungen der 1. und 2. P. Plur. $-u\chi$, $-t\chi$ der ostj. Surgut-Mundarten den Vertreter eines Pluralzeichens $*-k \sim *-\gamma$, das u. a. mit dem $-k$ des Ungarischen zusammengehöre... In NyK XLV 288–289 bemerkt Szinnyei¹³ jedoch richtig, dass

¹⁰ Klemm 1917: 266–7; 1922: 10 (!).

¹¹ Horger 1926: 186; Melich 1913: 305–6, 1914: 59; Szinnyei 1915b: 12; Simonyi 1913: 427.

¹² Az egyszerűség végett az uráli nyelvjárások rövidítéseit az UEW (I: XLIII–XLV) úzusának megfelelően írom.

¹³ Szinnyei 1917–1920: 288–9.

das *u* nicht das **mɜ ~ *βɜ* vertritt, sondern ein etymologisch unbedeutender Vokal ist. Das *-β* erklärt er diesmal als Fortsetzung der schwachen Stufe des Grundstammes des Pronomens und das *-u^χ*, *-χ* der ostj. Verbalendungen als Ableitungssuffix der Pronomina (s. a. A. S. 290)... – Die Etymologie dieses Possessivsuffixes ist mir unklar. Die Suffixe der beiden obugrischen Sprachen gehören selbstverständlich zusammen” (Liimola 1963: 226–7). Az osztják nyelvjárások Pl1. személyvégződéseit a paradigmákat bemutató táblázataimban (Honti 1984/1986: 107–40) lehet megtekinteni (vö. még Honti 1982: 107–9).

Hajdú visszakanyarodott a voltaképpen már Budenz által megpedzett magyarázathoz: „Egy régi magyarázatot felújítva lehetségesnek tartjuk, hogy talán a **-k* többesjelet őrzi az osztják nyelv tromjugáni nyelvjárásában a többes 1. személyű *-əwɣ* és a többes 2. személyű *-təɣ* igei személyrag *ɣ* eleme (erre lásd Karjalainen – Vértes, MSFOu 127: 226)”¹⁴ (Hajdú 1966/1973: 129. jegyzet). – Annak idején sajnálatos módon elkerülte a figyelmet (Honti 1976: 114) Hajdú eme megjegyzése.

Már jó ideje megfogalmaztam az ugor nyelvek többes számú személyvégződései számjelölő elemének történeti hátterét. Ezt a következő idézetek tanúsítják:

- a) „A pl 1 személyben **ɣ* (> *ɣ*, *ʒ*, *w*) a szuffixum invariáns eleme. A vogulban pedig *w* elemű *e* morféma funkcionális megfelelője. Úgy gondolom, hogy a két rokon nyelv alapján az obi-ugor korban *e* morféma »labiális magánhangzó + **ɣ*« (**ɣ* < **k*) szerkezetű volt... Lényegében ugyanígy már korábban is magyarázták (erről lásd Liimola: MSFOu. 127: 226). E magyarázatot azonban Liimola elutasította (i. m. 226–7), majd Hajdú – igaz, csak a Trj. nyelvjárásra vonatkoztatva –, mégis lehetségesnek tartotta (BUNyt. 129. jegyzet).¹⁵ Minthogy az osztják alanyi ragozás pl 2 személyű **təɣ*-jében és a magyar pl 2 személyjelölő szuffixumában is **ɣ*, ill. *k* található, teljesen meggyőzőnek látom Hajdú Péternek a magyar *k* többesjellel kapcsolatos véleményét: »Nem tartjuk lehetetlennek, hogy a *-k* morfémának, ill. előzményének esetleg már az alapnyelvben meglehetett a többesi használata (netán a Px-ekben és a Vx-ekben is). Ez... azután átmentődött a finnbe és a mordvinba (... míg a magyarban, főleg az ugarságtól történt elválás után annyira megerősödött a *k* többesi szerepe, hogy a névszóragozásban is teljesen kiszorította a PU *-t* többesjelet« (i. m. 128–9)” (Honti 1976: 110; lásd még Honti 1979a: 238).
- b) „A Horger kínálta értelmezést¹⁶ funkcionálisan alaptalannak látom: a pusztához járuló többesjel, miért t. sz. első személyű alakot eredményezett volna, a formális egyeztetés szerint csak t. sz. harmadik személyű alak lenne várható, vö. *ő jó ~ ők jók*. Azért is nehéz lenne elfogadnom a magyar nyelvtörténetnek ezt az immár hagyományosnak mondható tanítását, mert t. sz. 2. sz. *tok/ tək/tök* ragunk (és birtokos személyjelünk) sem igazol egy ilyen hipotézist, továbbá a finnségiben és a mordvinban is vannak nyomai egy *k*-nak, amely

¹⁴ A forrás helyesen: MSFOu 128: 268, az *-əwɣ* téves, helyesen: *-əu_ɣ*, *-əu_ʒ*, ezt én – figyelembe véve a magánhangzó-harmóniát, így írom: *-əɣ/-əɣ* (vö. Honti 1984/1986: 129–30).

¹⁵ Liimola 1963: 226; Hajdú 1966/1973: 129. jegyzet.

¹⁶ Horger 1931: 68, *-(j)uk/-(j)ük*.

a többes számú személyjelölők jellemzője, de az maga nem személyjelölő (l. pl. Collinder 1960. 302, vö. még 309–310; továbbá: Hakulinen 1968. 82–83, 206–207).¹⁷ Emellett személyjelölőink ugyanazt a *k többesjelet tartalmazzák, mint a finn-volgaiak, továbbá az osztják t. sz. 2. sz. *təγ/**tə̃γ*, ill. amelyre végső soron szerintem a t. sz. 1. sz. vog. *(*ə/ə̃*)_γ, osztj. *(*ə/ə̃*)_γ (< obi-ugor *(*ə/ə̃*)_γ vagy **Ẉ̂*) is visszamegy. Ezen obi-ugor személyjelölők és a m. (*j*)*uk*/(*j*)*ük* és persze az (*u/ü*)*nk* közt már régebben is kapcsolatot sejtettem (Honti 1979: 238),¹⁸ most pedig már biztosra merem venni, hogy a t. sz. 1. sz. személyjelölő szuffixum hangalakja az ugor alapnyelvben és a magyar nyelvtörténet folyamán »labiális magánhangzó + *k*« szerkezetű volt. Amikor a magyar nyelvtörténet tanításával ellentétesen rekonstruálom t. sz. 1. sz. személyjelölőnk hangalakját, a rokon nyelvek, mindenekelőtt az obi-ugor nyelvek tanúságtételére támaszkodom» (Honti 1985: 75–6).

A Nyíritől származó idézet nagyjából korrekt módon vázolja az általa tárgyalt igealakok életrajzát: „A többes 1. személyben az ősi igealakok: *mi várunk*, illetőleg *várunk* volt; ebből a *mi várunk* átkerült a determinált igeragozásba, a *várunk* pedig az indeterminált igeragozásnak lett a tagja. A *mi várunk* egyes nyelvjárásokban még ma is *-j-* nélkül van, vagyis ősi alakban, általában azonban a *vár-j-á-k*, *vár-já-to-k* hatására *mi várunk* > *várjuk* lett; hasonlóképpen lett a *mi kérünk* > *kérjük*. Másképp nem történhetett, mert a *kérem*, *kéred*, *kéri*, *kéritek*, *kérik* igealakokon sehol sincs *-j-*, csak a többes 1. személyben, tehát a *kérünk* > *kérjük* csakis a *várjuk*-félék veláris hangrendű alakok hatására vehette fel a hiátustöltő *-j-t*» (Nyíri 1973–1974: 151; lásd még E. Abaffy 1991b: 135, 140–1).

Eleinte Rédei így vélekedett az obi-ugor személyvégződésről: „Egy régi nézetet felújítva Hajdú (BUNyt.² 129)¹⁹ lehetségesnek tartja, hogy az osztj. *-ə̃γ/-ö̃γ* és **-tə̃γ*/**-tə̃γ* stb. igei személyragok (*wulə̃γ* 'wir sehen', *wultə̃γ* 'ihr sieht', *mənə̃γ* 'wir gehen', *mənə̃tə̃γ* 'ihr geht') *γ* eleme a... *k többesjel folytatója. Ez a vélekedés hangtanilag jól védhető, mivel azonban az osztj. *γ* kétségtelen többes számi jelentése nem állapítható meg, egyelőre csak erős fenntartással sorolhatjuk ezt az osztják morfémaelemet a *k megfelelői közé» (Rédei 1981a: 99).

Egy későbbi írásában Rédei igenévképzőnek tekintette az obi-ugor nyelvek *k-ből származó *γ* elemét: „Das Partizipsuffix **-γ* (< *k) verbirgt sich in folgenden obugrischen Personalsuffixen: obugr. 1. Pl. *(*ə/ə̃*)_γ > wog. *(*ə/ə̃*)_γ > *-uw* (*mineuw* 'wir gehen'), osztj. *(*ə/ə̃*)_γ > *-əw* (*mənə̃w* id.). Honti (1985: 75) hält dieses *γ* mit dem Pluralzeichen **-k* (> *k*, *∅*) am Ende der Possessiv- und Personalsuffixe der FW (richtiger FP!)²⁰ Sprache für identisch. (Bezüglich der lautlichen Schwierigkeiten dieser Ansicht

¹⁷ Collinder 1960: 302, 309–10; Hakulinen 1968: 82–3, 206–7; 2000: 82–3, 206–7.

¹⁸ Honti 1979a: 238, 1979b: 20.

¹⁹ Hajdú 1973: 129.

²⁰ Rédei korrekciója helyes, a permi nyelvek többes számú személyes névmásai is őrzik a *k többesjel nyomát, tehát nemcsak a finn-volgai nyelvek, hanem az egész finn-permi csoport bizonyítja ennek hajdani létezését. Egyébként magam is így láttam (lásd Honti 1997: 32; vö. még Rédei 1988a: 384–5, 389), csak figyelmetlenségből írhattam azt, amit Rédei kénytelen volt korrigálni.

s. Fußnote 2.) Das ostjakische Partizipsuffix (> Personalsuffix) drang in pluraler Rolle – da es im Urostjakischen anfangs lediglich in der 1. Pl. vorhanden war – auf sekundäre Weise in das Personalsuffix **-təγ/*-təγ* der 2. Pl. ein: V *měnlətəγ*, Kaz. *mānλətī* 'ihr geht'" (Rédei 1989: 202). A 2. lábjegyzet szövege: „Zu dem ung. Pluralzeichen *-k* s. Rédei 1981a: 100, 1981b: 213. Auch in der neueren Fachliteratur taucht der Gedanke auf (Hajdú 1973: 129 zweifelnd...; Honti 1985: 75), wonach das ung. *-k* mit dem Pluralzeichen FP **-k* identisch wäre. Das ist aber lautlich falsch (Rédei 1981a: 99). Die Suffixe PFU **-k* und **-kk* weisen in der ungarischen Sprache völlig verschiedene Entwicklungen auf: Das **-k* ergibt durch Spirantisierung und Vokalisierung einen langen Vokal (z. B. das Deminutiv- und Partizipsuffix *ó/ő*), die Geminata **kk* lebt jedoch als einfaches *k* fort (z. B. das denominale und deverbale Nominalsuffix *-k*)" (Rédei 1989: 206).

Rédei (1989: 201–2) a ma. *-(j)uk/-(j)ük* magánhangzóját **w* participiumképzőből kívánta levezetni. E. Abaffy (1991a: 391–2) okkal háritotta el ezt a feltevést. Ugyanezen írásában E. Abaffy zárójelben utal az én magyarázatomra: „Honti ugor kori jelenségnek tartja, hogy a többes első személyű személyjelölő suffixum hangalakja »labiális magánhangzó + *k*« szerkezetű volt: NyK. LXXXVII, 76)²¹ (E. Abaffy 1991a: 393), expressis verbis azonban nem minősíti, de mivel a magyar végződés magánhangzójának labiális voltára vonatkozóan magyar nyelvtörténeti okkal operál, nyilván helytelenítette az én megoldási javaslatomat.

E. Abaffy a következőben vélte felfedezni a megoldást: „A határozott paradigmák T/1. ragjában semmilyen külön morféma nem utal a személyre, csupán a *-k* többesjel értékelődött át T/1. raggá. Minthogy azonban e *-k* személyraggá való adaptálódása a T/3.-ben is megtörténhetett, továbbá a legtöbb paradigmában az általános ragozás E/1.-ben is *-k* volt a rag, ez különféle egybeeséseket okozhatott. Ezek kiküszöbölése más-más módon történhetett. [Bekezdés] A kijelentő mód jelen idejében a *várok*, *kérek* az E/1. személlyel lett volna azonos, ezekbe az alakokba ezért az a *j* elem került, mely a határozott ragozásnak már amúgy is három tagjában (E/3., T/3., T/2.) szerepelt. Így jöttek létre a *vár-jok*, *kér-jök* (később a hangsúlytalan magánhangzó zártabbá válásával: *vár-juk*, *kér-jük*) igealakok" (E. Abaffy 1991b: 137, vö. még 152, de lásd Benkő 1980: 236 és a Származtatási kísérletek 4. pontját).

Havas is kísérletet tett a *-(j)uk/-(j)ük* történeti magyarázatára: „a P11-ben – a P12 mintájára – *lát-unk* ↔ *lát-j-unk* szembenállást várnánk... az ősmagyar állapot logikusan *látu-mu-k* ↔ *látu-ju-mu-k* lehetett... amikor a határozatlan alakban kiesett a többesjel előtti magánhangzó... (**látu-mu-k* > **látu-m-k* > *látu-n-k*), a határozott forma (**lát-ju-mu-k*) a maga tőtől független – tehát a végződéshez tartozónak érzett – két *u*-jával, s különösen a másodiknak a többesjel előtti helyzetével már oly mértékben különbözött a határozatlantól, hogy legalább egy szótagja minden további nélkül elhagyhatónak bizonyult... Mindez tehát végül a redundánsnak érzett *-mu-/mü-* szótag kieséséhez vezetett, s így jött létre a mai *látjuk/vetjük* (*lattyuk/vettyük*) alak..." (Havas 2005: 178; lásd még 2004: 133).

²¹ Honti 1985: 76.

Megjegyzések

- 1) Szinnyei (1917–1920: 290) tévesen azonosította a Sg3. személyű osztják névmás $-\chi$ elemét a pluralisi személyvégződések záróhangjával, helyes viszont a Sg3. személyű vogul névmás $-\beta$ elemével való összevetés, a Sg3. személyű obi-ugor névmások szóvégi mássalhangzója valóban a $*-k$ névmásképzővel azonos, amelynek a ma. $-v-$ (vö. *öv*) is a leszármazottja; a vog. *нэг (< nāη)* 'te' $-\gamma$ eleme azonban az $-\eta$ -re megy vissza.
- 2) Simonyi (1905: 395–6) nézetével ellentétben a P11. névmás és a belőle létrejött személyjelölő szuffixum már ab ovo $*m\acute{k}$ hangalakú volt, és persze nem a magyar nyelv önálló életében agglutinálódott, miként a lexémák szóbeljei mássalhangzóinak szokásos módosulását sem tehetjük fel a névmási eredetű személyjelölő szuffixumokban, lásd ezt az „10)a)” megjegyzésben. Ehhez az elképzeléshez Rédeié (1989: 201–2) annyiban hasonló, hogy ő is mássalhangzóból, mégpedig $*w$ particípiumképzőből magyarázza a ma. $-(j)uk/- (j)ük$ magánhangzóját; ez a particípiumképzős feltevés azonban téves, erről az én megoldási javaslatomban lesz szó. Gombocz és Horger felfogásának kritikája tulajdonképpen bennefoglaltatik alább *A javasolt megoldás* című részben.
- 3) Melichtől (1913: 305–6; 1914: 58–9) eltérően nem számolhatunk azaz, hogy fokváltkozás révén $*m \sim *w$ hangváltkozás volt, majd a $*w$ intervokális helyzetben kiesett volna. A Horger (1926: 179–80), Gombocz (1930: 11; 1938: 135) és B. Lőrinczy (1953: 138) vallotta felfogással ellentétben a P11. személyvégződés és társai nem az egyes uráli nyelvek önálló életében jöttek létre, vagyis a magyar is örökölte az előzményeiből. Az persze igaz, hogy a $*k$ elem (személyes névmási) numerusjel; a megelőző – személyenként más és más – mássalhangzó pedig a közvetlenül a személyre utaló elem.
- 4) Természetesen téves Klemm (1928–1930: 96, 2. jegyzet) állítása, mely szerint a vogul P11. személyrag w -je a 'mi' személyes névmás m -jének gyenge fokaként keletkezett. Ez Szinnyeitől (1917–1920: 288–9) származik a fokváltkozáson alapuló magyarázatként; továbbá szerinte „a $-\beta$ nyilván az 1. személy ragja. A vogulban tehát semmi nyomát sem találhatjuk a fgr. $-k$ többesképzőnek” (i. m. 289), továbbá: „Az obi-ugor nyelvekben tehát (a $-t$ többesképző mellett) nyoma sincsen a $-k$ -nak” (Szinnyei 1917–1920: 291). A $-\beta$ (= $-w$) persze ma már személyvégződés az obi-ugor nyelvekben, de bizony a személyes névmások $*k$ pluralisjele volt a forrása, lásd *A javasolt megoldás* című részben.
- 5) Liimola (1963: 226) állításával ellentétben Munkácsi (1884: 280) a témával kapcsolatos állásfoglalásában még nem látott kapcsolatot az itt tárgyalt obi-ugor és magyar személyvégződések záróeleme közt.
- 6) Az osztják személyvégződés mássalhangzója Liimola (1963: 227) véleményével egyezően $*\beta$ (= $*w$) folytatója is lehetne, de az ugor személyvégződések ismeretében csak $*k$ ($*\acute{V}k\grave{a} > *V\grave{\gamma} > *V\grave{\eta} > \acute{\alpha}\grave{\eta} \approx \acute{\alpha}w \sim uw$) jöhet

- szóba. Abban viszont teljesen igaza van, hogy a **w* nem származhatott a P11. személyes névmás **m*-jéből, ennek magyarázatát lásd alább *A javasolt megoldás* című részben.
- 7) Nyíri (1973–1974: 152) szerint: „A *-k* egyes 1. személyű igei személyrag kicsinyítő képzőből való származtatását támogatja Mészöly felfogása is... a vogulban van az egyes 1. személyű alanyra vonatkozólag is diminutiv-prekatív *-kã* képző”; Mészöly kis szösszenetében – noha szinte ad absurdum fokozta a kicsinyítő képzős feltevést – szó sincs olyasmiről, amit Nyíri neki tulajdonított.
- 8) „Die Quelle, der historische Hintergrund des **k* (in: **mök* 'wir', **tök* 'ihr', **sök* 'sie') bleibt im Dunklen” (Honti 1997: 33). Ezt a kijelentésemet ma már tévesnek kell tekintenem, hiszen egyértelműen arról van szó, hogy ez a **k* a személyes névmások pluralisjele volt, miként az **n* a személyes névmások dualisjele volt, amelyek meglétét csak konstatálhatjuk, forrásuk kutatása pedig aligha kecsegtethetne sok sikerrel, a preuráliig kellene visszamenünk...
- 9) Nehéz mit kezdenem Rédei (1981a: 99) ellenvetésével, hiszen az említett személyvégződések mind többesszámbeliek, mindegyikük γ -ra végződik, és e személyvégződések rokon nyelvi megfelelői és a forrásukul szolgált személyes névmások is mind **-k*-ra visszamenő mássalhangzót tartalmaznak, továbbá – mutatis mutandis – a dualisi formákban ugyanez a helyzet, persze csak éppen a **k* helyett az **n* számjel képviselőivel találkozunk.
- 10) Rédei (1989: 206, 2. jegyzet) az obi-ugor *-\gamma*-t tartalmazó személyvégződésekkel kapcsolatos értelmezéssel szembeni ellenvetéseire vonatkozóan a következőket kell leszögezmem:
- Az agglutinálódott morfémákban nem feltétlenül ugyanolyan eredményekkel jár a hangváltozások sora, mint a lexémán belüli hangfejlődéseké, erre vö. például a Sg2. személyű névmásból keletkezett igeragokat és birtokos személyjeleket, amelyek *-d*, *-l*, *-sz*, *-tokl/-tökl/-tökl* formákat eredményeztek, de *-z*-t nem látunk (vö. azonban pl. **kota* > *ház*, **käte* > *kéz*; ehhez vö. Honti 2020a).
  - Rédei (1989: 202) nézetével ellentétben szóba sem jöhet, hogy az osztjában a P12. személyű végződés γ -ja a P11. személyből került volna át, hiszen ott vagy labiális magánhangzó előzte meg és nyilván részben labializálta is, vagy már labializált γ (> *w*) mássalhangzóvá lett a P11. személyben.
- 11) Rédei amellet érvelt, hogy a P11. *-(j)ukl/-(j)ük* igeragja átkerülhetett a Sg1.-be. Egyik érve szerint egyes osztják nyelvjárásokban az látható, hogy a tárgyas igeragozásban a többes számú tárgyat kifejező P12. személyrag átkerült az eredeti Du2. és Du3. személyrag helyére; ez igaz ugyan, de csak arról van szó, hogy az obi-ugor nyelvjárásokban mind az igei, mind a birtokos személyjeles paradigma erősen egyszerűsödik az alakok egybeesése révén (lásd Honti 1976: 105; 1980: 198–201).

Másik, a szakirodalom alapján megfogalmazott érve szerint „a finn *-t* többesjel, illetőleg többes számú tárgyrag a *meidät* 'minket', *teidät* 'tite-

ket', *heidät* 'öket' többes számú személyes névmások analógiájára az egyes számú alakokba is behatolt: *minut* 'engem', *sinut* 'téged', *hänet* 'öt'. Vö. még *ken* 'ki?': *kenet* 'kit?' (vö. Hakulinen, SKRK. I, 86)²² (Rédei 1962: 428). – Erről lásd Honti 1995: 66–7. Rédei valójában a fennsíkában megfogalmazott hagyományos nézetet képviseli, míg én amondó vagyok, hogy a finnségi egy részében, az archaikus osztják nyelvjárásokban és a magyarban a személyes névmások *-t* akkuzatívuszragja ősi örökség. Itt a következő tényezőknek van kulcsszerepük a finnben:

- a) a nem személyre mutató névszók egyes számú genitívusza és akkuzatívusza egyaránt *-n* ragú, az előbbi az alapnyelvi **-n*, az utóbbi pedig az ugyancsak alanyelvi **-m* folytatója;
- b) többes számban ma nincsen külön akkuzatívusz, a teljes tárgy jelölésére a többes nominatívusz *-t* végződése szolgál, és ez került át a hagyományos finn nyelvtörténeti felfogás szerint a személyes névmások többes számi alakjaira majd onnét az egyes számúakéra is (lásd pl. Hakulinen 1968: 99, 2000: 99);
- c) a nyelvtörténet folyamán és a nyelvjárásokban a személyes névmásoknak láthatók genitívuszragos akkuzatívuszi alakjaik is.

A finnt illetően a Häkkinen (1994: 235) által előadottak az én feltevésemet erősítik meg. A *-t* ragos személyes névmási akkuzatívuszok már az 1500-as években is használatban voltak, de fokozatosan átadták helyüket az *-n* ragosaknak. Agricolától kezdődően közönségesek voltak a *meidän* típusú névmási genitívuszi alakok, de Renvall *meijät* (mai irodalmi nyelvű hangalakban *meidät*) típusú **genitívuszt** is említ. Az 1800-as évek korai írott szövegeiben a személyes névmásoknak mind a genitívuszuk, mind az akkuzatívuszuk *-n* ragot tartalmaz, és a nyelvtani leírások sem különböztetik meg a kétféle funkciót, hanem egységesen genitívusznak nevezik őket. Amikor az 1800-as években a *-t* ragos keleti akkuzatívuszi formák általánossá váltak az irodalmi nyelvben, tárgyi genitívusznak vagy csak genitívusznak nevezték (vö. még Hakulinen 1968: 99; 2000: 99), vagyis nem különítették el egymástól me-reven a két funkciót, mivel a főnévi eredetű *-n* genitívuszragot tartalmazó *meidän* és a személyes névmási *-t* ragos *meidät* talán többé-kevésbé szabadon helyettesíthették egymást.

A finnségi akkuzatívusz problémája igen bonyolultnak tűnik, ezért egy külön tanulmányban szeretnék foglalkozni az uráli nyelvek ősi akkuzatívuszragjainak történetével.

A javasolt megoldás

-unk/-ünk

Ennek a személyvégződésnek az életszakaszairól nem tudok többet mondani, mint amennyit abban a nyúlfarknyi részben közlök, amely részben idézetekből áll.

²² Hakulinen 1941: 86; 1968: 85; 2000: 85.

-(j)uk/-(j)ük

Az eltelt évek során volt alkalmam újra és újra eltűnődni ezen személyjelölőnk élet-útjáról, és arra jutottam, hogy semmi okom sincs hajdani magyarázatomat elvetni vagy akárcsak módosítani.

Havas (2005: 178) megoldási javaslata tulajdonképpen nagyon összecseng az enyémmel, csak én éppen az ugor korra datálom azt az eseményt, amelyet Havas az ősmagyar idejére tesz. Szerinte az ősmagyar **látu-mu-k* stb. alakban a *-mu/-mü-* szótag redundancia folytán kiesett, és „így jött létre a mai *látjuk/vetjük (láttyuk/lettyük)* alak” (lásd fentebb, -(j)uk/-(j)ük alatt).

Az én feltevésem viszont így szól: az ugor kor elején a P11. személyvégződések **-smšk/*-šmšk* hangalakúak voltak, míg a Sg1. személyűek: **-sm/*-šm*. A személyvégződés *m* eleme labializálta a szomszédságában lévő magánhangzót – ugyanez a helyzet a *p* és a *w* mássalhangzó esetében is – ami az obi-ugor nyelvek 1. sz. személyjelölőinek és képzőinek fonetikai megformáltságában gyakran ma is világosan látható, például vog. N *kiss^m* 'fütyültem', *ńěl^m* 'nyelv', *χāp^m* 'csónakomban', *koluwn* 'házunkba' (Kálmán 1989: 33, 39, 46); oszjtj. Muži „A bilabiális *m* és *p* előtt általában labializált veláris *ə*_o hangot ejtenek. Példák: *χūlə_om* 'három', *tūrə_om* 'ég, isten', *tuwə_om* 'hozott' (múlt idejű melléknévi igenév), *χīlə_op^c* 'háló', *kunšə_op^c* 'fésű, gereblye'" (Radanovics 1961a: 25; 1961b: 7). A P11. **-smšk/*-šmšk* ↔ Sg1. **-sm/*-šm* (= **-ŰmŰk* ↔ Sg1. **-Űm*) közti funkcionális oppozíció hordozójává a pusztán fonetikai (*š/š*)*m* ↔ (*š/š*)*k* oppozíció (tehát nem a Sg1. és a P11. névmás alaktani megformáltsága és funkciója képviselte különbség) válhatott (ami persze csak lehetséges, de nem kötelező változás volt). Az **-Űk* szegmentum az obi-ugorban a gyakori *k > γ* változás következtében nyerte el mai (**-Űk > -Űγ* ≥) *-əw* hangalakját, míg a magyarban megőrződött az *-Űk* (-(j)uk/-(j)ük). Ebből persze az is következik, hogy Horger (1926: 179–80) nézetével ellentétben

- a) a -(j)uk/-(j)ük magánhangzója nem lehet azonos az ige eredeti tövéghangzójával,
- b) és ebben a végződésben nincsen személyes névmási eredetű, explicite személyre utaló elem, hanem a *-k* „örökölte meg” ezt a funkciót. A P11. **-smšk/*-šmšk* szuffixumnak már az ugor alapnyelvben kellett **-Űk* alakúvá egyszerűsödnie, noha eddigi ismereteink szerint az első szótagnál hátrább aligha lehetett labiális magánhangzó. Lényegében ugyanez (lenne) elmondható a mai obi-ugor nyelvjárásokról is, de az *-m* és a *-w* előtti *ə* rendszeresen labiálisként realizálódik, sőt az oszjtj. V nyelvjárásában *-əγ/-ə̃γ*, *-oγ/-ə̃γ*, a Vj nyelvjárásban *-ə̃γ/-ə̃γ*, *-ow* és a szurguti csoporthoz tartozó Trj nyelvjárásban *-ə̃γ/-ə̃γ* a P11. személyvégződés hangalakja (Honti 1984/1986: 124–130), amely egyértelműen labiális magánhangzóra és annak szomszédságában végbement *γ > γ* labializációra mutat, amit a többi obi-ugor nyelvjárásban a *γ > w* változás zárt le (vö. Honti 1999: 120, továbbá: 122–3).

Nyilvánvalóan az ősmagyar korban történt meg az *-unk/-ünk* és az (Ug **-Űk > ma.*) *-(j)uk/-(j)ük* közti funkciómegoszlás: *látunk, nézünk* ↔ *lát(j)uk, néz(z)ük*; egyik

lektorom javaslatára érdemes itt utalnom arra, hogy a mai *-unk/-ünk* hangalakja az ómagyar korban még *-muk/-mük* volt (HB: *vogmuc, isemucut*), de a névszók esetében már *-unk/-ünk* is (HB: *uromc*). Az *-uk/-ük* személyjelölő alakтана így alakult: „az eredetibb többes 1. személyű *várok ~ várúk* helyébe lépő... alakegybeesési kényszer alapján keletkezett *várjok ~ várjuk* alakok *j*-jét használták föl a palatális igék tárgyias ragozása alakjainak megkülönböztetésére: *kérők* :> *kérjök, kérük* :> *kérjük*. [Bekezdés] Hogy a tárgyias ragozás kijelentő mód jelen idejének többes szám 1. személyében szövegeink mind a veláris, mind a palatális hangrendben következetesen a *j*-ző formákat mutatják, annak szintén van vagy legalábbis lehet területi–nyelvjárási meghatározó értéke. Ismeretes ugyanis, hogy nyelvterületünknek főként a keleti felén megőrzött archaizmusként *adok, aduk, ütök, ütük*-féle archaizmusok éltek és élnek (l. pl.: Melich: MNy. IX, 158; Horger, IgeragTört. 61, Nyj. 152)²³ (Benkő 1980: 253).

Hegedűs olyan feltevést adott elő, amely – mutatis mutandis – megoldást kínál a következő problémára: „Logikusan merül fel az a kérdés... ha a többes számban a tárgyias személyragok az újak, és az alanyiak viszik tovább az egységes igeragozás öröklött személyragjait, miért van ez fordítva az egyes számban, hiszen ott az eredeti személyragok lettek tárgyias ragokká? Válaszként azt mondhatjuk, hogy az E/3.-ban szétváló igeragokkal a tárgyias funkció jelölése az öröklött ragos alakhoz társult, ez indukálhatta, hogy az egyes számban az eredeti ragok tárgyassá lettek. Ezt a funkcionális megoszlást alátámaszthatta az *l* és a *k* mediális (képző→rag) volta is” (Hegedűs 2011: 176–7). Tehát: a Sg3. *-ja/-i* határozott tárgyra utaló, névmásból agglutinálódott végződésenként az ugyancsak névmásból agglutinálódott, de eredetileg csak az alanyra utaló Sg1. *-m* és a Sg2. *-d* végzésekkel személyes névmási vonatkozása miatt asszociálódott funkcionálisan. Az ugyancsak Sg2. személyű névmásra visszamenő *-l* és *-sz* személyragok réshangúságuk következtében sokkal lazábban kötődtek a **t*- kezdetű Sg2. személyű névmáshoz (erről lásd Honti 2020a), ezért válhattak határozott tárgyi vonatkozás nélküli végződéssé; az *-l*-nek persze – Hegedűssel ellentétben – nem volt, nem is lehetett mediális funkciója, a *-k* létrejöttét illetően pedig lásd e tanulmány első részét (az „1.2. *-k*” pont *A javasolt megoldás* című részében; az *-l* életútjáról pedig lásd 2020a). Persze még mindig megválaszolatlan az a kérdés, miért a tárgyias ragozási sorba kerültek a *-(j)uk/-(j)ük* személyvégződésű igealakok. Ennek is megvan az egyszerű oka: a *-(j)uk/-(j)ük* és az az *-unk/-ünk* egymás mellett léteztek, funkciómegoszlás különíthette el őket; az *(én) adok (valamit)* és a *(mi) aduk (valamit) / (mi) aduk őt/azt* (vö. Benkő 1980: 253) nem különbözött az alak és így formálisan a grammatikai szám tekintetében (sem), ezért csak a kontextusból vagy a tárgy megjelenítéséből derülhetett ki a funkció: vagyis csak a *(mi) aduk (valamit)* ↔ *(mi) aduk őt/azt* lehetett a megoldás, és ezt csak megerősítette az, hogy a nyelvterület nagy részén behatolt analógiásan a *j* a határozott tárgyra utaló elemként. Ennek a „megerősítésnek” az egyértelmű megnyilvánulása, hogy a P12. és P13. személyű tárgyias igealakokban is megjelent a *j/i* „tárgyjel”: *adjátok, adják, nézitek, nézik*. A P11. személyű *nézzük* mintha kilógna a sorból, de ennek is természetes oka van: analógiásan **néziük* lenne várható, de gyaníthatólag félhangúsodott az *i*: **néziük*,

²³ Melich 1913: 158, 1914: 35; Horger 1931: 61, 1934: 152.

amely – talán az *adjuk* hatására is – megkapta mai hangalakját: *nézzük > *nézzük* (vö. ehhez Nyíri 1973–1974: 151; E. Abaffy 1991a: 391–2; 1991b: 140–2).

Az ikés ragozású csoportot többé-kevésbé képviselő igéknek igen tarka kavalkádjuk van, ezért nem is lehet röviden, sommásan megítélni őket. A következő testes idézet ezeket és ragozási jegyeiket szemlélteti. „1. Az ikés ragozás (az igekötős összetételekkel együtt) kb. 3500 ún. ikés igéhez kapcsolódik, ezeknek sajátja. A nyelv történeti fejlődés szempontjából az ikés igéknek... több csoportjuk van: a) eredeti, szenvedő-visszaható értelmű ikések (*megadatik, emelkedik, törik, tetszik*); b) változó ikések, amelyek ikés és iktelen változatban egyaránt használatosak. Ez utóbbiaknak kisebb része ikésből vált iktelenné, bár ma is használjuk őket ikésen (*áhitozik – áhitoz; tündöklük – tündököl*); s van olyan is közöttük, amelynek csak 3. személyében maradt meg az eredeti ikés alak (*illik, megjelelik*). A változó ikések nagy részében az *-ik* újabb toldalékként járult a többé-kevésbé ma is élő iktelen változathoz (*akadoz – akadozik; ébredez – ébredezik; egerész – egerészik; gyűl – gyűlik*); egy részükben az ikés alak teljesen kiszorította az iktelent a 3. személyben (*hazudik, lábadozik*). Ezek az ún. álikések... [Bekezdés] 2. L e í r ó s z e m p o n t b ó l, mai használatuk szerint az ikés igék a következő csoportokba sorolhatók: [Bekezdés] a) Tiszta, szabályos, ill. állandó ikések. Ragozásukban a hagyományos *-m, -l, -ik* toldalékhöz ragaszkodik a művelt köznyelv; a kevésbé igényes vagy népies nyelvhasználatban a szabályosság csak lazán érvényesül... [Bekezdés] b) Ingadozó ikések. Jelentő módú egyes szám 3. személyük rendszerint *-ik* ragos ugyan, de 1. személyükben a köznyelv egyaránt él az *-m* és a *-k* raggal; az előbbi választékosabb... [Bekezdés] c) Álikésnek nevezzük azokat az igéket, amelyek a jelentő mód egyes szám 3. személyében felveszik az *-ik* toldaléket, ragozásukban egyébként iktelenek. Pl.: *hazudik (hazudok, hazudsz, hazudna, hazudjon)*... Ezek közül a *-z* képzősek egy részéhez a finomkodón választékos nyelvhasználat hajlandó a jelentő mód egyes 1. személyében az *-m* ragot illeszteni, ezért ez a csoport keveredik az ingadozó, b) csoporttal, de sokszor a következő, d) csoporttal is. [Bekezdés] E típusban vannak olyan igék is, amelyeknek föltételes, főként pedig felszólító módú 3. személye ikés raggal is előfordul... [Bekezdés] d) Ingadozó álikéseknek azokat az igéket nevezhetjük, amelyek a 3. személyben is előfordulnak *-ik* nélkül, a többi személyben pedig mindig iktelenek. Ilyenek az *-ász(ik), -ész(ik)* képzős igék, pl.: *egerész(ik), heverész(ik)*... [Bekezdés] Ezek közt is vannak olyanok, amelyeket tárgyasan gyakrabban használunk *-ik* nélkül: *harangozik* a lábával, de: delet *harangoz*... [Bekezdés] Tartoznak ide olyan igék is, amelyekben némi jelentéskülönbség van az ikés és az iktelen alak közt: *gyűlik* v. *gyűl* a tömeg (*gyűljön*), de a seb *gyűlik* (*gyűljön* v. *gyűljék*)... [Bekezdés] e) Olyan szenvedő értelmű ige is van, amely csak a 3. személyben tér el a vele azonos tövű cselekvőtől, pl. *a korsó darabokra török (törjön* v. *törjék)*, de 1. és 2. személyben iktelen ragozású (könnyen *letörök* ’elcsüggedek’; ha itt *lezuhansz, összetörsz*). A szenvedő képzős *születik* igét is iktelenül ragozzuk az 1. és 2. személyben: *újjászületek, -sz*. [Bekezdés] f) Néhány hiányos ikés igét csak 3. személyben használunk: *érezik* ’éreződik’, *hallik* ’hallatszík’...” (Grétsy–Kovalovszky 1983: 1009–10; kiemelés az eredetiben, H. L.; vö. még Kugler 2000: 110–1, 118–9; Keszler 2002: 67, 69).

Ezt a fantasztikus tarkaságot szemléltetik E. Abaffy szavai is: „Az ikés igék sajátos személyragozása már az ősmagyar korban kialakult, de csak az egyes számban különült el más általános ragozású paradigmáktól. Az eredetileg mediális igeragozás később sem teljesebb ki, sőt a nyelvtörténet folyamán még a meglévő is fellazul. Már az ősmagyar korban fellelhetők az iktelen és ikés paradigmák egymásra hatásának, keveredésének első nyomai. [Bekezdés] Az ikés ragozás elkülönülése sohasem volt igazán tökéletes: jellemző személyragjai közül az *-m* és *-l* nem kizárólag az ikés ragozásban tűnnek fel. A sorozat egyetlen határozott karakterű tagja az *-ik* (*-ék*), mely E/3. ragként csak az ikés igéken jelentkezik, s melynek minden paradigmában az a jellegzetessége, hogy illeszkedés nélkül az eredetibb palatális változatát őrzi veláris igéken is: jelen időben: *-ik*, elbeszélő múltban: *-ék*, feltételes módban: *-nék*... Már az *-l* közel sem az ikés igék sajátja: az általános ragozású iktelen igék a kijelentő mód jelen, az *-nd* jeles jövő és a felszólító paradigma kivételével mindenütt *-l* ragot használnak az E/2.-ben: a *-t(t)* jeles múltban: *láltál*, az elbeszélő múltban: *látál*, a feltételes módban: *lálnál*. Így semmiben sem különbözik az ikés *lakozál* az iktelen *hozál* vagy az ikés *esnél* az iktelen *lesnél* szóalak ragjától. Az E/1. *-m* rag az ikés ragozásban azért tekinthető egyértelműnek, mert egybeült ez a határozott ragozás eleme...” (E. Abaffy 1992: 213–4).

Zárszó gyanánt

A Sg1. *-m* és a P11. *-unk/-ünk* világosan mutatják – legalábbis a nyelvtörténetben kissé jártas beszélőnek – e végződések személyes névmási eredetét.

A Sg1. *-k* háttérének tisztázása a magyar személyvégződések körében a legkevényebb dió, amely végülis, úgy hiszem, „megadta magát”; ennek az a kulcsa, hogy a mediális ragozás Sg3. *-ik*-je az *-i* particípiumképző és a *-k* kiemelő elem együttese, amely a medialitás funkcióhordozójává lett, és a mediális ragozás kiteljesedésével együtt kellett járnia a legfrekvenciáltabb személyjelölők, tehát a Sg2. és főleg a Sg1. személyű igeragok megjelenésének. Az előbbi végződéssé az agglutinálódott Sg2. személyű személyes névmás hármas fejleményének (U/FU **-t- >* ma. *-d, -l, -sz*) egyike, az *-l* lett, a Sg1. személy pedig a Sg3. személy medialitása kifejezőjének, az *-ik*-nek az asszociációja révén tett szert a nyomatékosító elemből származó *-k* végződésre. A P11. *-(j)uk/-(j)ük* személyes névmási eredetének megértése csak a nyelvtörténeti folyamatok alaposabb elsajátítása révén és a rokon nyelvi adatok ismeretében lehetséges.

SZAKIRODALOM

- E. Abaffy Erzsébet 1991a. Igei személyragjaink eredetéről: vitás kérdések. *Magyar Nyelv* 87: 385–93.
- E. Abaffy Erzsébet 1991b. Az igei személyragozás. In: Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. kötet. A korai ómagyar kor és előzményei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 122–159.
- E. Abaffy Erzsébet 1992. Az igei személyragozás. In: Benkő 1992: 184–238.

- Alvre, Paul 1985. Zur Struktur der ostseefinnischen Pronomen. *Советское финно-угроведение* 21: 157–65.
- Balassa József – Simonyi Zsigmond 1895. *Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon. Első kötet. Magyar hangtan és alaktan*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest = TMNyt.
- Bárczi Géza 1982. *A Halotti Beszéd nyelvtörténeti elemzése*. Nyelvészeti tanulmányok 24. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bárczi Géza 1990. *A magyar igeragozás története*. Nyelvtudományi Értekezések 130. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Beke Ödön 1910–1911. A -k többesjel a lapp nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények* 40: 211–28.
- Benkő Loránd 1980. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegelemélei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Benkő Loránd (szerk.) 1991. *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. kötet. A korai ómagyar kor: és előzményei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Berrár Jolán 1957. *A magyar történeti mondattan*. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Berrár Jolán 1967. Mondattörténet. In: Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán: *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest, 389–485.
- Budenz József 1869. *Ugrische Sprachstudien. I.* Ludwig Aigner, Pest.
- Budenz József 1884–1894. *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. = UA.
- Castrén, M. A. – Lehtisalo, T. 1960. *Samojedische Sprachmaterialien, gesammelt von M. A. C. und T. L., herausgegeben von T. L.* Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 122.
- Collinder, Björn 1960. *Comparative Grammar of the Uralic Languages*. Almqvist & Wiksells, Stockholm.
- DEWOS = Steinitz 1966–1993.
- Forchheimer, Paul 1953. *The Category of Person in Language*. Walter de Gruyter, Berlin. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783111562704>
- Gombocz Zoltán 1930. Über die Haupttypen der ungarischen Verbalformen. *Ungarische Jahrbücher* 10: 1–15. = Gombocz 1938.
- Gombocz Zoltán 1938. Über die Haupttypen der ungarischen Verbalformen. In: *Gombocz Zoltán összegyűjtött művei. Első kötet*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 124–140. = Gombocz 1930.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1983. *Nyelvművelő kézikönyv. I. kötet. A–K*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hajdú Péter 1966. *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hajdú Péter 1973. *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*. Második kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hajdú Péter 1982. *Chrestomathia Samoiedica*. Második kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hakulinen, Lauri 1941. *Suomen kielen rakenne ja kehitys. I.* Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Hakulinen, Lauri 1968. *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Kolmas, korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki.
- Hakulinen, Lauri 2000. *Suomen kielen rakenne ja kehitys. 5., muuttamaton painos*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- Havas Ferenc 2004. Objective Conjugation and Medialisation. *Acta Linguistica Hungarica* 51: 95–141. DOI: <https://doi.org/10.1556/ALing.51.2004.1-2.5>.

- Havas Ferenc 2005. Tárgyas ragozás és medializáció. In: Oszkó Beatrix – Sipos Mária (szerk.): *Uráli Grammatizáló. Budapesti Uráli Műhely 4*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 147–185. = Havas 2004.
- Häkkinen, Kaisa 1994. *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo – Helsinki – Juva.
- Hegedűs Attila 2011. A magyar igeragozás kialakulásának történetéhez. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.): *Nyelvelmélet és diakronia*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest – Piliscsaba. 171–8.
- Helimskij, E. A. [Хелимский, Е. А.] 1982. *Древнейшие венгерско-самодийские языковые параллели (Лингвистическая и этногенетическая интерпретация)*. Наука, Москва.
- Honti László 1976. Az osztják személyjelölő szuffixumok történeti áttekintése. *Nyelvtudományi Közlemények* 78: 71–119.
- Honti László 1979a. Az ugor nyelvek jellemző vonásai (Észrevételek az ugor egység kérdéséhez). *Nyelvtudományi Közlemények* 81: 225–45.
- Honti László 1979b. Characteristic Features of Ugric Languages (Observations on the Question of Ugric Unity). *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 29: 1–26.
- Honti László 1980. Kísérlet a pelimi vogul nyelvjárás ige- és főnévragozásának leírására. *Nyelvtudományi Közlemények* 82: 191–222.
- Honti László 1982. A szalimi osztják nyelvjárás hang- és alaktanának ismertetése. *Nyelvtudományi Közlemények* 84: 91–119.
- Honti László 1984. *Chrestomathia Ostiacica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Honti László 1985. Széljegyzetek instabil tövű igéink történetéhez. *Nyelvtudományi Közlemények* 87: 49–87.
- Honti László 1986. *Chrestomathia Ostiacica*. 2., változatlan kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Honti László 1995. Zur Morphotaktik und Morphosyntax der uralischen/finnisch-ugrischen Grundsprache. In: Leskinen, Heikki (ed.): *Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum 10–15. 8. 1995. Pars I. Moderatores*, Jyväskylä, 53–82.
- Honti László 1996. Az uráli nyelvek tárgyas ragozású igealakjainak történeti előzményéről. In: Bereczki András – Klima László (szerk.): *Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére. Urálistikai tanulmányok 7*. Budapest, 127–32.
- Honti László 1997. Numerusprobleme (Ein Erkundungszug durch den Dschungel der uralischen Numeri). *Finnisch-Ugrische Forschungen* 54: 1–126.
- Honti László 1999. *Az obi-ugor konsonantizmus története*. Studia Uralo-Altaica. Supplementum 9. JATE, Szeged.
- Honti László 2007. Angela Marcantonio: A történet nyelvészet és a magyar nyelv eredete (Angela Marcantonio válogatott tanulmányai). *Finnugor Világ* 12/1: 22–7.
- Honti László 2010–2011. Personae ingratisimae? A 2. személyek jelölése az uráliiban. *Nyelvtudományi Közlemények* 107: 7–57.
- Honti László 2014. *Personae ingratisimae? A 2. személyek jelölése az uráliiban*. Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián. A 2010. május 3-án megválasztott akadémikusok székfoglalói. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Honti László 2020a, s. a. *A magyar nyelv 2. személyű személyvégződései (nyelvtörténeti tanulmány)*. Folia Uralica Debreceniensia 27.
- Honti László 2020b, s. a. *A magyar nyelv 3. személyt jelölő morfémái*. *Nyelvtudományi Közlemények* 116.
- Horger Antal 1926. A többes 1. személyű tárgyas igealakok ragja és a magyar igeragozás őstörténete. In: *Emlékkönyv Csengery János hetvenedik, tanári működésének negyvenötödik és egyetem tanárságának harmincadik évfordulójára*. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., Szeged, 179–88.

- Horger Antal 1931. *A magyar igeragozás története*. Acta Litterarum AO Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscus-Josephinae. Sectio: Philologico-Historica. Tom. II. Szegedi Városi Nyomda és Könyvkiadó R.-T., Szeged.
- Horger Antal 1934. *A magyar nyelvjárások*. Kókai Lajos, Budapest.
- Juhász Jenő 1939. A magyar igei személyragok történetéhez. *Magyar Nyelv* 35: 282–5.
- Kálmán Béla 1989. *Chrestomathia Vogulica*. Harmadik kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Katzschmann, Michael 1977. Bemerkungen zum uralischen Konjugationssystem. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 1: 127–48.
- Keszler Borbála – Lengyel Klára 2002. *Kis magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Klemm Antal 1917. A van és a vannak úgynevezett kihagyása. *Magyar Nyelv* 13: 265–70.
- Klemm Antal 1922. A magyar mondat ősi elemei. *Magyar Nyelv* 18: 10–7.
- Klemm Antal 1928–1930. A vogul és az osztják tárgyas igeragozás. *Nyelvtudományi Közlemények* 47: 85–112.
- Korompay Klára 1992. A névszóragozás. In: Benkő 1992: 355–410.
- Kugler Nóra 2000. Igeragozás. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 104–26.
- Kuznecova, A. I. – Helimskij, E. A. – Gruškina, E. V. [Кузнецова, А. И. – Хелимский, Е. А. – Грушкина, Е. В.] 1980. *Очерки по селькупскому языку. Тазовский диалект. Том I*. Издательство Московского университета, Москва.
- Künnap, Ago 1973. Über eine samojedische Personalendung. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 72: 191–6.
- Künnap, Ago 2007. On the Uralic verbal personal (*)*k*-markers. *Linguistica Uralica* 43: 81–9.
- Künnap, Ago 2008. On the 3rd person verbal marker *-*sV* and the definite conjugation in Uralic languages. *Linguistica Uralica* 44: 178–97. DOI: <https://doi.org/10.3176/lu.2008.3.02>
- Laanest, Arvo 1975. *Sissejuhatuse läänemeresoome keeltesse*. Keele ja Kirjanduse Instituut, Tallinn.
- Laanest, Arvo 1982. *Einführung in die ostseefinnischen Sprachen*. Buske Verlag, Hamburg.
- Lehtisalo, Toivo 1936. *Über die primären ururalischen Ableitungssuffixe*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 72.
- Liimola, Matti 1963. *Zur historischen Formenlehre des Wogulischen. I. Flexion der Nomina*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 127.
- B. Lőrinczy Éva 1953. *A Königsbergi Töredék és Szalagjai mint nyelvi emlék*. Nyelvészeti tanulmányok 3. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Majtinskaja, K. E. [Майтинская, К. Е.] 1979. *Историко-сопоставительная морфология финно-угорских языков*. Наука, Москва.
- Melich János 1913. A magyar tárgyas igeragozás. (Alaktani fejtegetés.) *Magyar Nyelv* 9: 1–14, 58–67, 105–11, 152–61, 207–12, 248–54, 297–306, 337–45, 392–9. = Melich 1914.
- Melich János 1914. *A magyar tárgyas igeragozás (Alaktani fejtegetés)*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 14. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. = Melich 1913.
- Mészöly Gedeon 1942. Nyelvtörténeti fejtegetések a Halotti Beszéd alapján. *Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Philologica*. XIV. kötet. Ferenc József-Tudományegyetem, Szeged, 90–112.
- Mészöly Gedeon 1960. Die Rolle des Deminutivsuffix *k* in der ungarischen und wogulischen deverbale Zeitwörterbildung. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 33: 143.
- Moór Elemér 1950. A személyrag nélküli igeragozási rendszer nyomai nyelvünkben. *Magyar Nyelv* 46: 252–3.

- Munkácsi Bernát 1884. Az altaji nyelvek számképzése. In: *Budenz-Album. Budenz József XXV éves nyelvészeti működése emlékére kiadják tanítványai*. Akadémiai Könyvkereskedés, Budapest, 235–314.
- Munkácsi Bernát 1887–1890. A vogul nyelvjárások szórágazása. *Nyelvtudományi Közlemények* 21: 321–400, 433–55.
- Munkácsi Bernát 1890–1891. A vogul nyelvjárások szórágazása. *Nyelvtudományi Közlemények* 22: 1–80.
- Munkácsi Bernát 1893. A vogul nyelvjárások szórágazása. *Nyelvtudományi Közlemények* 23: 353–402.
- Munkácsi Bernát 1894a. A vogul nyelvjárások szórágazása. *Nyelvtudományi Közlemények* 24: 6–30, 152–67, 306–33.
- Munkácsi Bernát 1894b. *A vogul nyelvjárások szórágazásukban ismertetve*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- NyH⁵ = Szinnyei 1915a.
- NyH⁷ = Szinnyei 1927.
- Nyíri Antal 1973. A magyar igeragozás történetéhez. *Magyar Nyelv* 69: 140–58.
- Nyíri Antal 1973–1974. A magyar indeterminált (alanyi) és determinált (tárgyas) igeragozási rendszer kialakulásának története. *Néprajz és Nyelvtudomány* 17–18: 149–59.
- P. D. [= Pais Dezső] írja 1931. *Magyar Nyelv* 27: 142–3.
- Papp István 1950. Társas tudat és a magyar nyelvszerkezet. A *várok, kérek*-féle alakszerkezet eredetéhez. *Magyar Nyelv* 46: 15–27.
- Pusztay János 2020. A magyar nyelv néhány jegyének eredetéről. *Magyar Nyelv* 116: 196–204. DOI: <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2020.2.196>
- Radanovics [Rédei] Károly 1961a. Osztják nyelvtanulmányok (Muzsi nyelvjárás). *Nyelvtudományi Közlemények* 63: 21–62.
- Radanovics [Rédei] Károly 1961b. *Északi-osztják nyelvtan*. Nyelvtudományi Értekezések 31. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rédei Károly 1962. A tárgyas igeragozás kialakulása. *Magyar Nyelv* 58: 421–35.
- Rédei Károly 1981a. Többesjelek a PU-PFU alapnyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények* 83: 97–105.
- Rédei Károly 1981b. Monikon tunnukset uralilaisessa ja suomalais-ugrilaisessa kanta-kielissä. In: Ikola, Osmo (red.): *Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum. Turku 20.–27. VIII 1980. Pars VI. Suomen Kielen Seura, Turku*. 210–9.
- Rédei Károly 1988a. Geschichte der permischen Sprachen. In: Sinor, Denis (ed.): *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences*. Handbuch der Orientalistik. E. J. Brill, Leiden – New York – København – Köln. 351–94.
- Rédei Károly [Hrsg.] 1988b. *Uralisches Etymologisches Wörterbuch. Band I. Uralische und finnisch-ugrische Schicht*. Akadémiai Kiadó – Otto Harrassowitz, Budapest – Wiesbaden. = UEW 1.
- Rédei Károly 1989. Über die finnougriische Konjugation unter besonderer Berücksichtigung der ungarischen Personalaffixe. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 82: 193–209.
- Rosenkranz, Bernhard 1950. Hethitisches zur Frage der indogermanisch–finnisch-ugrischen Sprachverwandtschaft. *Archiv Orientalni* 18: 439–43.
- Sámson Edgár 1951. A *kérek* személyragja. *Magyar Nyelv* 47: 229–34.
- Sárosi Zsófia 2003. Morfématörténet. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris tankönyvek. Osiris Kiadó, Budapest. 129–72.
- Seebold, Elmar 1971. Versuch über die Herkunft der indogermanischen Personalendungssysteme. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 85: 185–210.

- Setälä, Emil Nestor 1899. *Yhteissuomalainen äännehistoria*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Simonyi Zsigmond 1905. *A magyar nyelv*. Második, átdolgozott kiadás két térképpel s két külön melléklettel. Athenaeum, Budapest.
- Simonyi Zsigmond 1907. *Die ungarische Sprache. Geschichte und Charakteristik*. Verlag von Karl J. Trübner, Straßburg.
- Simonyi Zsigmond 1913. A tárgyas ragozás eredetibb alakja. *Magyar Nyelvőr* 42: 1–5.
- Steinitz, Wolfgang 1966–1993. *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjagischen Sprache*. Lieferung 1–15. Akademie-Verlag, Berlin. = DEWOS.
- Szinnyei József 1910. *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*. G. J. Göschen'sche Verlagshandlung, Leipzig.
- Szinnyei József 1915a. *Magyar nyelvhasznítás*. Ötödik, javított és bővített kiadás. Finnugor kézikönyvek 3. Hornyánszky Viktor, Budapest. = NyH⁵.
- Szinnyei József 1915b. A magyar tárgyas igeragozás. *Magyar Nyelv* 11: 1–15.
- Szinnyei József 1917–1920. A finnugor -k többesképző. *Nyelvtudományi Közlemények* 45: 267–91.
- Szinnyei József 1927. *Magyar nyelvhasznítás*. Hetedik, javított és bővített kiadás. Finnugor kézikönyvek 3. Kókai Lajos kiadása, Budapest. = NyH⁷.
- TMNy = Balassa – Simonyi 1895.
- UA = Budenz 1884–1894.
- UEW 1 = Rédei 1988b.

Honti László
 professor emeritus
 Károli Gáspár Református Egyetem
 Nyelvtudományi Intézet
<https://orcid.org/0000-0002-6072-5164>

SUMMARY

Honti, László

1sg and 1pl morphemes in Hungarian

Hungarian 1sg *-m* and 1pl *-unk/-ünk* clearly show that these endings go back to personal pronouns, at least for speakers who are at least mildly familiar with the history of Hungarian.

What has been a puzzle within Hungarian historical linguistics, however, are the origins of 1sg *-k* and 1pl *-(j)uk/-(j)ük*. The author reviews some attempts at solving these puzzles in the course of previous research, pointing out their weaknesses and fallacies; the morals he draws from them and his knowledge of Uralic languages make it possible for him to formulate and argue for the results detailed in the paragraphs to follow.

The Hungarian conjugational categories are interrelated in a rather complex manner:

- (1) definite conjugation ↔ indefinite conjugation;
- (2) within indefinite conjugation: subjective conjugation ↔ medial (or *-ik*) conjugation

The use of the personal endings studied in this paper are distributed across these conjugational paradigms, hence in clarifying their history, one has to pay attention to these categories as well.

Clarifying the background of 1sg *-k* is the toughest nut to crack of all personal endings of Hungarian, yet it finally gave in; the key was that 3sg *-ik* of the medial conjugation is a complex of the former participial suffix *-i* and the enhancer *-k*, together becoming the functional vehicle of mediality. With the full development of the medial conjugation, the emergence of the most frequently used personal endings, that is, the 2sg and especially 1sg verb forms, was inevitable. What turned into the ending of 2sg was *-l*, one of the threefold descendants of the 2sg personal pronoun (PU/PFU **-t- > H -d, -l, -sz*); whereas 1sg acquired its *-k*, coming from the former enhancer, by association with *-ik*, the exponent of mediality in 3sg.

The detection of the pronominal origin of both 1sg *-k* and 1pl *-(j)uk/-(j)ük* became possible by ferreting out, in view of data from related languages, a number of facts and events of historical phonology, historical morphology, and morphosyntax.

Keywords: Ugric languages, personal pronoun, person-number ending, agglutination, historical phonology

Szóidőtartamok ismétlésben és spontán beszédben gyermekeknél¹

1. Bevezetés

Az anyanyelv-elsajátítás során a gyermek a gögicsélést követő időszakokban először szókezdeményeket mond, amelyek a környezetéből hallott szavak saját korlátozott artikulációjának a megvalósulásai. Ezek a szókezdemények, majd később a valódi szavak jó része a hallottak egyfajta ismétlései (Lengyel 1981; Clark 1995; Gósy 2005). Ez a hallásalapú ismétlés később, a gyermek önálló közléseinek, majd a hosszabb szövegeknek a megjelenésével csak az új szavakra korlátozódik. A hallott szavak vagy frázisok szó szerinti ismétlése, általában három-négy éves kor után, egyre ritkább lesz. Az anyanyelv-elsajátítás során a kezdetekben a sokszoros ismétlődésnek, a későbbiekben a szóemlékezetnek van döntő szerepe (Gathercole–Baddeley 1989). Már két-három éves kortól kezdve spontán közléseket mond a gyermek, amelyek egyre több szóból állnak, és fokozatosan kialakul a spontán beszéd többféle típusa, amelyek már jól mutatják a beszédtervezési folyamatok és a kiejtés fejlődését is. Ekkor a gyermek a szavakat a mentális lexikonából hívja elő és alakítja át morfológiailag, szintaktikailag a közlések létrehozásához (Levelt 1989). Relatíve gyorsan képes lesz narratívajellegű spontán közlések létrehozására, amelyek során emlékeiről, illetve élményeiről beszél hosszabban. Ezek a sajátos verbális nyelvi viselkedések már hároméves kortól tapasztalhatók, a beszédészövegek több tekintetben tükrözik a nyelvsajátítás fejlődését

¹ A kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal Tématerületi Kiválósági Programja (Közösségépítés: család és nemzet, hagyomány és innováció), valamint az NKFIH-K-120234 számú pályázat támogatásával készült.